

Σύντομη ιστορία της Βόρειας Θράκης

Ελένη Μπολιάκη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Μυθολογιών των λαών
του Παρευξείνιου χώρου στο Δ.Π.Θ.

Περίληψη: Το κείμενο αυτό αποτελεί ένα κεφάλαιο από το βιβλίο της Ελένης Μπολιάκη με τίτλο «Το Διονυσιακό (;) Αναστενάρι: Ερμηνείες και Παρερμηνείες», εκδόσεων Πατάκη (2011). Μετά από μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της Θράκης από την αρχαιότητα, η συγγραφέας επικεντρώνεται στην ιστορία της περιοχής της Βόρειας Θράκης, κυρίως της περιοχής της Αγαθούπολης, Σωζόπολης και Κωστή (από όπου κατάγονται οι αναστενάρηδες) κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τις βασικές της πηγές αποτελούν κατεξοχήν συγγράμματα Θρακιωτών.

Λέξεις κλειδιά: Αγαθούπολη, Αναστενάρηδες, Βόρεια Θράκη, Θράκη, Ιστορία, Κωστή, Σωζόπολη

Η Θράκη υπήρξε ένας πολυεθνικός χώρος, ένα πανάρχαιο σταυροδρόμι, ένας τόπος ιστορικής και πολιτισμικής ροής, με συνεχείς εμπορικές επαφές, αποικισμούς και επιμειξίες, αλλά και πολέμους. Όπως δηλώνει η Σοφία Κλήμη-Παναγιωτοπούλου, «είναι απ' τους πιο πονεμένους της ελληνικής γης. Κατατρεγμένος απ' τους λογιά κατακτητές και τους στρατούς που πέρασαν και συγκρούστηκαν στη γη του, ταλαιπωρημένος από αλλεπάλληλες προσφυγίες και παλιννοστήσεις, με προδομένες τόσες φορές τις προσδοκίες του... προσβλέποντας σε διασκέψεις και συνθήκες που μετέθεταν ανερώτητά του τα σύνορα της πατρίδας του...»¹ Για την κατανόηση της ζωής και της κοσμοαντίληψης των αναστενάρηδων αλλά και για την κατανόηση του ίδιου του εθίμου θεωρείται απαραίτητη μια σύντομη αναδρομή στη «μακρά και πολυαίμακτη ιστορική της Θράκης περιπέτεια».²

Οι Θράκες είχαν κοινή καταγωγή με τους Έλληνες. Στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας ολοκληρώθηκε ο εξελληνισμός τους και με τη διάδοση του χριστιανισμού εντάχθηκαν στον ελληνορωμαϊκό κόσμο.³ Η ελληνική ήταν η κύρια διοικητική γλώσσα της Θράκης και ο πολιτισμός της ήταν θρακο-ελληνιστικός.⁴ Ο γλωσσικός εξελληνισμός της Θράκης στα νότια του Αίμου αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στη συντριπτική τους πλειονότητα οι επιγραφές της εποχής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είναι ελληνικές, ενώ πολύ λίγες είναι οι λατινικές. Οι δε επιγραφές που είναι γραμμένες σε θρακική γλώσσα αλλά με ελληνικό αλφάβητο δεν ξεπερνούν τις δέκα.

¹ Σοφία Κλήμη-Παναγιωτοπούλου, «Η Σάτιρα στο Θρακικό Τραγούδι», *Θρακική Επετηρίδα*, τόμος τέταρτος, Κομοτηνή 1983, σ. 91.

² Ευθυμίου, «Ο Κιοπέκ Μπέης Διδυμοτείχου», σ. 160.

³ Διαμαντής Τριαντάφυλλος, «Λατρείες και Θεοί στην Αρχαία Θράκη του Αιγαίου», *Θρακική Επετηρίδα*, Ετήσια Έκδοση του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής, τόμος δέκατος, Κομοτηνή 1995-1998, σ. 355-357. Επίσης, Σπαθάρη-Μπεγλίτη, σ. 47. Η Θράκη κηρύχθηκε επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 26 μ.Χ.

⁴ R. F. Hoddinott, *Οι Θράκες*, μετάφραση: Ελένη Αστερίου, Οδυσσέας, 2001, σ. 275.

Ο εξελληνισμός έλαβε χώρα και στη θρησκεία, καθώς οι τοπικές λατρείες συνυπήρχαν με τη λατρεία των ελληνικών θεών.⁵

Στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. Ίωνες από τη Μίλητο άρχισαν να εποικούν στα θρακικά παράλια του Εύξεινου Πόντου. Οι Δωριείς έχτισαν τη Μήδεια, τη Μεσημβρία και το Βυζάντιο το 658 π.Χ. Οι Ίωνες κατοίκησαν τη Θυνιάδα μέχρι την Αγχιάλο (Οδησσό, Τομείς). Η εκστρατεία του Δαρείου (513-512 π.Χ.) πέτυχε τον έλεγχο της Θράκης νότια του Δούναβη για σχεδόν μισό αιώνα, ενώ ο Ξέρξης εισέβαλε το 480.⁶ Το 342 π.Χ. επικράτησαν οι Μακεδόνες βασιλείς και ο Φίλιππος ο Β΄ έχτισε τη Φιλιπούπολη, ενώ οι περισσότερες παραλιακές πόλεις ήταν σύμμαχοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου κατά την εκστρατεία του στην Ασία. Επί Πτολεμαίου έκαναν επιδρομή οι Γαλάτες, οι οποίοι κυριεύσαν τη Θράκη, και τους διαδέχτηκαν οι Ρωμαίοι το 220 π.Χ. Το 249 ερημώνεται από τους Γότθους, τους οποίους εκδιώκει ο Αυρήλιος το 272.

Τα χρόνια του Βυζαντίου το κέντρο του ελληνισμού μετακινήθηκε από τη νότια Βαλκανική, τον σημερινό ελλαδικό χώρο, στη Θράκη, με επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη. Τότε συνέβη μια γεωπολιτική αλλά και δημογραφική μετατόπιση ενός μεγάλου μέρους του ελληνικού στοιχείου προς το βυζαντινό κέντρο. Η Μικρά Ασία, η Θράκη και η Μακεδονία απαρτίζουν τις ζωτικές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ως το τέλος σχεδόν του βίου της.⁷ Έτσι, οι Θράκες θα βρεθούν στο κέντρο του ελληνισμού, αφού και γεωγραφικά θα αποτελούν πλέον περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.⁸

Επί Ρωμαίων και μετέπειτα επί Βυζαντινών τη Θράκη διέσχιζαν τρεις δημόσιοι δρόμοι: η παραλιακή οδός του Αιγαίου προς τη Θεσσαλονίκη και το Δυρράχιο (Via Egnatia), μια δεύτερη ακολουθούσε βορειοδυτική κατεύθυνση και διέσχισε το εσωτερικό της Θράκης από την Κωνσταντινούπολη προς Αδριανούπολη, Φιλιπούπολη, Βελιγράδι· μια τρίτη παραλιακή στον Εύξεινο που ένωνε όλες τις εμπορικές πόλεις από Κωνσταντινούπολη, Μήδεια, Αγαθούπολη, Σωζόπολη, Αγχιάλο, Μεσημβρία, Οδησσό και ακολουθούσε την ανατολική παραλία. Και μια τέταρτη οδός ξεκινούσε έξω από το Μακρόν Τείχος στη νότια πλευρά, κατευθυνόταν βορειοδυτικά με σταθμό τη Γιουτσύρκα (Σοργάς), βορειοανατολικά του όρους Στράντζα, προς το Προδίβο και τη Σωζόπολη. Εκεί ενωνόταν με την παραλιακή οδό με κατεύθυνση τον Πύργο.⁹

Από τον 4ο μέχρι το 15ο αιώνα η Θράκη δέχτηκε επιδρομές από πολλά έθνη που επέφεραν συμφορές και ερήμωση: Βησιγότθους, Οστρογότθους, Ούννους και Κουτρηγούρους, Άβαρους και Γεπίδες, Σλάβους και Βούλγαρους, Πετσενέγκους και Κουμάνους, Καγκάρ-Ούζους, Αλανούς, Σαρακηνούς (τη λεηλατούν το 793) και

⁵ Διαμαντής Τριαντάφυλλος, «Αρχαία Θράκη», *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, σ. 112-113.

⁶ «Οι νοτιοθρακικές φυλές... δεν αντιτάχθηκαν στον Δαρείο... Οι Γέτες αντιστάθηκαν... Στη διάρκεια εισβολής του Ξέρξη το 480, οι νότιοι Θράκες ήταν στο πλευρό της Περσίας», Hoddinott, σ. 171-172.

⁷ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο*, 10η έκδοση, Ελληνικά Γράμματα, σ. 24.

⁸ Σπαθάρη-Μπεγλίτη, σ. 38 και 47-48.

⁹ Ευθύμιος Γ. Βαφεύς, *Ιστορία της Αγαθουπόλεως και Βορειοανατολικής Θράκης*, Νέα Υόρκη 1948, σ. 50.

Σταυροφόρους.¹⁰ Οι Βούλγαροι εισβάλλουν στη Θράκη το 488, το 502, 517, 540, 609, και τη λεηλατούν το 713, καθώς επιδιώκουν την προς νότο επέκταση, όπου είχαν εγκατασταθεί σλαβικές ομάδες, κυρίως στη βόρεια βυζαντινή Μακεδονία (Μακεδονία ονομάστηκε από τον 7ο αιώνα η χώρα από Μελενίκου μέχρι Κωνσταντίας με έδρα την Αδριανούπολη).¹¹ Την Ανατολική Ρωμυλία την είχαν καταλάβει εν μέρει από το 800 μέχρι το 960 μ.Χ. και ολοκληρωτικά από το 961 μέχρι την 4η σταυροφορία. Κατά των Βουλγάρων (καθώς και των Αβάρων) συστηματικούς πολέμους διεξήγαγε ο Κωνσταντίνος ο Ε΄. Επί Βασιλείου του Β΄ τα σύνορα του βυζαντινού κράτους εκτεινόταν από το Βελιγράδι έως τις εκβολές του Δούναβη. Οι Βούλγαροι ήταν υπήκοοι των Βυζαντινών για διακόσια χρόνια, μέχρι την επανάσταση των Βουλγαροβλάχων εναντίον του Ισαάκ Β΄ Αγγέλου το 1186 μ.Χ. Στα τέλη του 12ου αιώνα ιδρύθηκε το Βλαχο-Βουλγαρικό Βασίλειο και από το 12ο μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα η Ανατολική Ρωμυλία ήταν ελληνική.¹² Το 1361 ο σουλτάνος Μουράτ ο Α΄ κυριεύει την Αδριανούπολη, την οποία κάνει πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους. Η Θράκη γίνεται το ορμητήριο κατά των προς βορράν και δυσμάς χωρών, και ο Μουράτ ο Α΄ καταλαμβάνει τη Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Σερβία και Αλβανία.¹³

Μετά την άλωση, αναφέρει ο Γεώργιος Γιαννακάκης, η εκτέλεση των ευεργετικών μέτρων για τους χριστιανούς που λαμβάνονταν στην Κωνσταντινούπολη δεν υπερέβαινε τα τείχη της, καθώς στην υπόλοιπη Θράκη βασίλευαν η αυθαιρεσία, η αρπαγή, ο σφετερισμός, ο τρόμος, οι ατιμώσεις, οι διωγμοί, οι επιθέσεις και οι φόνοι. Είχε αρχίσει ένα μεταναστευτικό ρεύμα από την Ανατολή προς τη Θράκη, όταν όλα τα «ταραχοποιά, τα φιλάρπαγα και ληστρικά στοιχεία» της Ανατολής στέλνονταν στη Ρούμελη, για να αποτελέσουν μουσουλμανικό πληθυσμό. Οι «επίλυδες» καταλάμβαναν τα οικήματα των χωριών, εξεδίδωκαν τους χριστιανούς και μετέβαλλαν τους χριστιανικούς ναούς σε τζαμιά: «Αντί για μοναστήρια με μοναχούς, υπήρχαν τεκέδες με δερβίσηδες, οι οποίοι με τους αυλούς και τα τύμπανα χόρευαν, ως άλλοι κορυβάντες με αφρούς εις το στόμα».¹⁴ Κάθε τμήμα της Θράκης είχε δοθεί ως τιμάριο στον οπλαρχηγό που το είχε κατακτήσει, με τον τίτλο του μπέη, υπό τη δικαιοδοσία του οποίου υπάγονταν όλα τα ακίνητα της περιοχής εκείνης, ως ιδιοκτησία του: οι αγροί, τα δάση, τα κτίρια, οι μύλοι, τα βοσκοτόπια και καθετί που απέφερε εισόδημα.¹⁵

Οι συχνότερες εκστρατείες των σουλτάνων ή των βεζίρηδων κατά των Ούγγρων, των Βλάχων, των Πολωνών και των Γερμανών ξεκινούσαν από την

¹⁰ Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 283. Ο Γιαννακάκης είναι απόφοιτος της Σχολής Ραιδεστού (1888) και διδασκαλιστής της ίδιας σχολής τα έτη 1891-98, 1907-14, καθώς και της Σχολής Καλλιπόλεως τα έτη 1914-23.

¹¹ Θέμα Μακεδονίας. Την αρχαία και σημερινή Μακεδονία αποτελούσαν τα θέματα Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης.

¹² Βαφεύς, σ. 287.

¹³ Χρήστου Κρικόπουλου του Μαυρουδή, «Το Κρύνερο της Ανατολικής Θράκης», *Θρακικά*, σειρά δευτέρα, τόμος δεύτερος, Αθήνα, 1979, σ. 182. Βλ. και Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 177: «Ο Μουράτ ο Α΄ συνδέθηκε φιλικά με επιφανείς οίκους της Κωνσταντινούπολης, προ πάντων τους Ελληνικούς, που άκμαζαν».

¹⁴ Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 211 και υποσημ. 9-11.

¹⁵ Ο.π., σ. 8-9.

Κωνσταντινούπολη, και με στρατιές, υποζύγια και άμαξες πορεύονταν μέσω του θρακικού εδάφους, συχνά λεηλατώντας τον θρακικό πληθυσμό. Για δύο αιώνες, από τον θάνατο του Πορθητή το 1481 μέχρι τον Σουλεϊμάν τον Γ' και τη βεζιρία του Μουσταφά Κιοπρουλή το 1687, συνεχίζει ο Γιαννακάκης, ο κόσμος της θρακικής υπαίθρου υπέστη άπειρες ζημιές και καταστροφές. Κι ενώ οι περισσότεροι Έλληνες των πεδινών περιοχών είχαν υποκύψει στην έσχατη δουλεία, άλλοι κατέφευγαν στα πυκνά θρακικά δάση και στα όρη.¹⁶ Από το 1650 και εφεξής η οθωμανική διοίκηση κατέβαλε προσπάθειες για τη διασφάλιση της εσωτερικής ασφάλειας, ενώ η συμπεριφορά προς τους υπόδουλους άλλαξε ουσιαστικά και με τη λήψη ευεργετικών νόμων επήλθε μεγάλη βελτίωση των όρων ζωής.¹⁷

Όταν κηρύχθηκε ο Ρωσικός Πόλεμος κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη Μ. Αικατερίνη το 1768, ο Μουσταφά Γ' διέταξε τον αφοπλισμό των Ελλήνων. Το μέτρο αυτό επαναλήφθηκε συχνά, ιδίως στα ελληνικά χωριά, λειτουργώντας και ως δικαιολογία για τις αρπαγές και υπερβάσεις των Γενίτσαρων: *«Πρωίαν τινά κατελαμβάνοντο οι δρόμοι έξωθεν του χωρίου υπό ενόπλων στρατιωτών και απηγορεύετο πάσα έξοδος χωρικών και των ζώων των. Άλλη μοίρα στρατιωτών εισήρχετο εις το χωρίον των και επεδίδετο εις λεπτομερή έρευναν προς ανεύρεσιν όπλων... εγίνετο πάντοτε αιφνιδιαστικώς»*.¹⁸

Την εποχή της επανάστασης του 1821, ο Μαχμούτ Β' έστειλε τουρκική αρμάδα με επικεφαλής έναν πασά για να πλεύσει προς τα θρακικά παράλια του Εύξεινου και να τιμωρήσει παραδειγματικά όσους ανήκαν στο κίνημα των Φιλικών: *«Υπήρχον εν τω κρυφώ πολλοί μεμνημένοι της Φιλικής Εταιρίας, διότι οι Αγαθουπολίται, Βασιλικιώται, Σωζουπολίται, Αγχιαλίται, οι εκ Βάρνης κ.λπ., με τα ιστιοφόρα πλοία των ήσαν οι φορείς και οι πράκτορες ως επισκεπτόμενοι την Ρωσσίαν, Ρουμανίαν... και άλλους λιμένας... ήρχοντο σε επικοινωνία με άλλους της διασποράς ομογενείς»*.¹⁹ Κι ενώ η Αγαθούπολη διέφυγε *«πληρώσασα λύτρα»*, στο Προδίβο και στο Κωστή θανατώθηκαν περίπου τριάντα ένοχοι.

Μετά την ελληνική επανάσταση κάποιοι απ' αυτούς που είχαν συντελέσει στην απελευθέρωση ελληνικών περιοχών βρέθηκαν στη Θράκη. Στην Ανατολική Ρωμυλία κατέφυγε ο Καπετάν Νικόλας, όπως και ο Καπετάν Αναστάσης από τον Βόλο. Ο δεύτερος, μαζί με τη συμμορία του, μια νύχτα, μεταξύ Λουλέ Μπουργάζ και Τυρολόης, αφαίρεσε από τη σιδηροδρομική γραμμή ράβδους και η αμαξοστοιχία από Κωνσταντινούπολη προς Ευρώπη εκτροχιάστηκε, χωρίς ζημιές. Τα χρήματα των επιβατών, τα κοσμήματα, *«χρυσά ωρολόγια και διαμαντικά»*, αφαιρέθηκαν με ευγενικότατη συμπεριφορά.²⁰ Ο σουλτάνος Χαμίτ ανέθεσε σε ανώτερο αξιωματικό να εξαλείψει γενικά το φαινόμενο της ληστείας, και σε διάστημα δύο ετών

¹⁶ Ο.π., σ. 52.

¹⁷ Ο.π., σ. 70. Τότε άρχισαν να ιδρύονται τυπογραφεία και σχολεία. Το πρώτο ελληνικό τυπογραφείο ίδρυσε ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης το 1624. Βλ. Βαφεύς, σ. 128. Επίσης, Σπαθάρη-Μπεγλίτη, σ. 103.

¹⁸ Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 126-27.

¹⁹ Βαφεύς, σ. 222-223. *«Αργότερον, τη ενεργεία του ως άνω Πασά όστις εξετίμησε την γνωριμίαν του Μητροπολίτου Ανθίμου και την ικανότητά του, διωρίσθη ούτος Μητροπολίτης Αγχιάλου και αργότερον εξελέγη και Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως»*.

²⁰ Ο.π., σ. 207-209.

κατόρθωσε να επιβάλει την τάξη και την ασφάλεια, η οποία, με τη σειρά της, διευκόλυνε την επικοινωνία και τις εμπορικές σχέσεις με την Ευρώπη. Οι σιδηρόδρομοι, πλήρεις αγαθών, έκαναν το ταξίδι από την Κωνσταντινούπολη προς την Ευρώπη μέσω Αδριανούπολης, ενώ στο οδικό δίκτυο οι άμαξες, αλλά και караβάνια καμηλών, ίππων, και ημιόνων, μετέφεραν εμπορεύματα στους σταθμούς και στα λιμάνια και παραλάμβαναν τα εμπορεύματα από το εξωτερικό. Εκτός από τους Έλληνες, και ξένοι έμποροι (Γάλλοι, Γερμανοί, κ.λπ.) που είχαν εγκατασταθεί σε εμπορικά κέντρα έστελναν τα προϊόντα της Θράκης στις χώρες τους και εισήγαν τα δικά τους.

Τον Οκτώβριο του 1853 η Ρωσία δήλωσε ότι κατεβαίνει σε πόλεμο με την Πύλη, χάριν της προστασίας των ορθοδόξων, επιθυμώντας να αναγνωριστεί ως η προστάτιδα των ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Ρώσοι επιτέθηκαν σε όλα τα παράλια, συμπεριλαμβανομένης και της Αγαθούπολης.²¹

Μετά το τέλος του Κριμαϊκού (1853) και τη Συνθήκη των Παρισίων (1856), οι Δυτικές Δυνάμεις, για να απαλλάξουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία από εσωτερικές επαναστάσεις, έπεισαν τον σουλτάνο Μετζήτ να εκδώσει το νεότερο Χάτι Χουμαγιούν, το οποίο παραχωρούσε προνόμια στους χριστιανούς: αυτοδιοικήσεις σχολείων και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, ελευθερία λατρείας, ισονομία, ισότητα φορολογίας, ως και στρατολογία. Σύμφωνα, επίσης, με τις διατάξεις του, συντάχθηκαν και τέθηκαν σε εφαρμογή οι Πατριαρχικοί κανονισμοί, ενώ τότε ιδρύθηκαν ελληνικά σχολαρχεία σε όλες τις κοινότητες των πόλεων.²² Το 1868 ο Αβδούλ Αζίζ (1861-1876) σε ταξίδι του στην Ευρώπη υποστήριξε ότι «η Τουρκία πρέπει να αναγεννηθεί και να υιοθετήσει τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς, τον πολιτισμό, να επικρατήσει δε ισότητα και δικαιοσύνη μεταξύ όλων των Εθνοτήτων της Αυτοκρατορίας», γεγονός που δυσαρέστησε τους Παλαιότουρκους. Ο Αβδούλ Αζίζ καθαιρέθηκε και το 1876 αυτοκτόνησε ή δολοφονήθηκε.²³

Όμως οι ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Θράκης (Ανατολικής Ρωμυλίας) εξακολουθούσαν να νιώθουν ανασφάλεια, εξαιτίας των διαθέσεων και επιδιώξεων της Βουλγαρίας.²⁴ Ο Κ. Μ. Αποστολίδης (ιστορικός και φιλόλογος που συγγράφει το 1926) αναφέρει ότι επί τουρκοκρατίας οι Βούλγαροι ζούσαν «εν αρμονία και αδελφικώς» με τους Έλληνες στις χώρες όπου συγκατοικούσαν, υπό τη σκέπη του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως: «Πολλοί δε κατετάχθησαν εις την Φιλικήν Εταιρίαν της Βλαχίας και αρκετοί επολέμησαν υπέρ της ελληνικής υποθέσεως στην Ελλάδα».²⁵ Άλλωστε, σημειώνει ο ίδιος, οι αρχιερείς και οι επίσκοποι των

²¹ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αθανάσιου Θεοφανίδη. Βλ. Βαφεύς, σ. 162.

²² Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 166-167.

²³ Ο.π., σ. 175-6. Στο θρόνο ανέβηκε ο Μουράτ Ε΄.

²⁴ Ο.π., σ. 210-211.

²⁵ Κ. Μύρτιλος Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθαγενούς Στοιχείου εν τε τη Βορείω Θράκη (Αν. Ρωμυλία) και Αλλαχού του Νέου Βουλγαρικού Κράτους», ΑΘΛΓΘ, τόμος ΙΓ, 1946-47, σ. 63, 65-67, και υποσημ 3.1. Κατά τον Βούλγαρο καθηγητή Ischirkow, «Οι Έλληνες διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα (1910) κυρίως διά του εξελληνισμού των Βουλγάρων», *Bulgaria*, Σόφια 1910, σ. 142. Βλ. και Βαφεύς, σ. 165, όπου ο συγγραφέας αναφέρει ότι το πρώτο βουλγαρικό σχολείο ανώτερης εκπαίδευσης ιδρύθηκε στο Γκάμπροβο το 1835 από τον Απρίλφ, έμπορο από το Γκάμπροβο. Η πρώτη εθνική σχολή ιδρύθηκε το 1844, και το πρώτο βουλγαρικό περιοδικό τυπώθηκε στη Σμύρνη. Μέχρι το 1877 σε όλη τη Βουλγαρία υπήρχε μόνο ένα

βουλγαρικών μητροπόλεων, καθώς και οι ιερείς και οι μοναχοί, ήταν ή Έλληνες ή Βούλγαροι εκπαιδευμένοι «*διά της Ελληνικής γλώσσης και των Ελληνικών γραμμάτων*». Στα σχολεία των καθαρά βουλγαρικών πόλεων, που άρχισαν να ιδρύονται στις αρχές του 19ου αιώνα, μαζί με τη βουλγαρική γλώσσα διδασκόταν και η ελληνική, όπως γινόταν στο Σιστόβιο και Τύρναβο. Από τα μέσα όμως του 19ου αιώνα άρχισε σκόπιμα να καλλιεργείται στον βουλγαρικό λαό «ο σπόρος του μίσους και της έχθρας» κατά του ελληνικού ορθόδοξου κλήρου, κατά της ελληνικής γλώσσας και παιδείας, αλλά και του ίδιου του έθνους, ως εχθρών και κωλυμάτων για την εθνική του αναγέννηση και αποκατάσταση. Ως παράδειγμα παραθέτει τον ακόλουθο «θύριο», που, όπως λέει, διδασκόταν σε όλα τα βουλγαρικά σχολεία: «*Έως πότε... οι Έλληνες θα καταπιέζουν διά του Φαναριωτικού των κλήρου το αγαπητόν μας έθνος; Εμπρός... να τους εκδιώξωμεν εντεύθεν... φύγετε Έλληνες... σεις με τα ψεύδη σας εσφετερίσθητε το εθνικόν μας Πατριαρχείον... το παν εις σποδόν μετεβλήθη υπό της Φαναριωτικής Ελληνικής κακοποιού δυνάμεως!!!*»²⁶

Με σουλτανικό φερμάνι το 1870 αναγνωρίστηκε ως αυτοκέφαλη η βουλγαρική εκκλησία, με ανώτατο θρησκευτικό αρχηγό τον Έξαρχο. Η επικράτεια της βουλγαρικής Εξαρχίας περιλάμβανε τα εδάφη βόρεια του Αίμου και τις περιοχές της Βάρνας και του Πλόβντιβ. Στην έδρα της, την Κωνσταντινούπολη, δημιουργήθηκαν και βουλγαρικές θρησκευτικές κοινότητες, με δικές τους εκκλησίες και σχολεία, που υπάγονταν στην Εξαρχία, ενώ το 1872 κηρύχθηκαν από το Πατριαρχείο ως σχισματικές. Κάποιοι, όμως, παρέμειναν πιστοί στο Πατριαρχείο, οι λεγόμενοι Έλληνες ή Γραικομάνοι.²⁷ Με τον χρόνο, όλοι όσοι ανήκαν στο Οικουμενικό

τυπογραφείο, ενώ «*Οι Βούλγαροι έως τότε... μετεχειρίζοντο τα ελληνικά γράμματα, τα ελληνικά θρησκευτικά βιβλία*». Τις πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνει και η Barbara Jelavich: «*Οι καλύτεροι λαϊκοί θεσμοί ήταν τα λεγόμενα ελληνοβουλγαρικά σχολεία. Εκεί οι μαθητές μάθαιναν ελληνικά, που ήταν η εμπορική γλώσσα των περιοχών γύρω από τη Μαύρη Θάλασσα... Το πρώτο αμιγώς βουλγαρικό σχολείο ανώτερης εκπαίδευσης ιδρύθηκε στο Γκάμπροβο, το 1835. Έγινε το πρότυπο για ανάλογα ιδρύματα σε άλλες πόλεις, όπως το Καζανλί, η Τριάβνα και η Σόφια, που αποτελούσαν εμπορικά και βιομηχανικά κέντρα*», Barbara Jelavich, *Ιστορία των Βαλκανίων I, 18ος- 19ος*, Πολύτροπον, 2006, σ. 531. Ο Αν. Χουρμουζιάδης δεν παραλείπει να υπογραμμίσει το σεβασμό που επέδειξε το Πατριαρχείο και δεν επέβαλε την ελληνική γλώσσα στους βουλγαρικούς πληθυσμούς των τριών βουλγαρικών χωριών γύρω από το Κωστή, «*καθώς μόνον αι Ελληνικαί προλήψεις μετεδόθησαν, ουχί δε και η γλώσσα, διότι ουδενί ουδέποτε η εξελληνίσις τούτων επήλθεν, άτε της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας την διδασκαλίαν του Ευαγγελίου μεταδιδούσης και πόρρω τους κοσμικούς σκοπούς επιδιώκοντος φυλετισμού απεχούσης*». Αν. Χουρμουζιάδης, «Περί των Αναστεναρίων και άλλων τινων παραδόξων εθίμων και προλήψεων», *Εν Κωνσταντινουπόλει 1873*, σ. 5, ανατύπωση: ΑΘΛΓΘ, τόμος 26, 1961, σ. 146.

²⁶ Κ. Μ. Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθαγενούς Στοιχείου», σ. 68, υποσημ. 3.

²⁷ Ο.π., σ. 65-66. Η Jelavich, σ. 541-543, γράφει: «*Το 1849, ο σουλτάνος συμφώνησε ότι το "βουλγαρικό μιλέτι" μπορούσε να έχει τη δική του εκκλησία στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται για την πρώτη επίσημη αναγνώριση ότι υπήρχε βουλγαρικό έθνος. Η κατάσταση έγινε πιο ευνοϊκή μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Τα νέα μεταρρυθμιστικά μέτρα όχι μόνο έδωσαν περισσότερες ελπίδες, αλλά και το Πατριαρχείο ήταν διατεθειμένο να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις... Σημαντικότερη ήταν η αλλαγή στις ρωσικές θέσεις. Ο μητροπολίτης της Μόσχας Φιλάρετος... ανησυχούσε για τις δραστηριότητες των Αμερικανών διαμαρτυρόμενων ιεραποστόλων και των ουνιτών, που αντιπροσώπευαν την γαλλική και πολωνική επιρροή στη Βουλγαρία. Έτσι, ήταν διατεθειμένος να υποστηρίξει τις απαιτήσεις των Βουλγάρων, που επιθυμούσαν τη δική τους ιεραρχία, μερίδιο από τα έσοδα της εκκλησίας και την καθιέρωση των σλαβονικών της εκκλησίας στη λειτουργία. Με την άφιξη του Ιγνάτιεφ στην Κωνσταντινούπολη ξεκίνησε η ρωσική μεσολάβηση.... Όπως ήταν φυσικό, το Πατριαρχείο αντέδρασε σε*

Πατριαρχείο και τελούσαν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα σε ελληνική γλώσσα, στην οποία δίδασκαν και τα παιδιά τους, θεωρήθηκαν Έλληνες, ενώ όλοι όσοι πήγαν με την Εξαρχία και χρησιμοποιούσαν ήδη τη σλαβοβουλγαρική γλώσσα στην εκκλησία ή την εισήγαγαν τότε, και είχαν βουλγαρικά σχολεία, θεωρήθηκαν Βούλγαροι. Ύστερα από αυτό ο πόλεμος των Βουλγάρων κατά της ελληνικής εκκλησίας, γλώσσας και του ίδιου του ελληνικού έθνους εντάθηκε «λυσσαλέα», για να αποσπαστούν όλοι οι βουλγαρόφωνοι πατριαρχικοί.²⁸ Οι Γραικομάνοι, πατριαρχικοί Βούλγαροι αλλά και σλαβόφωνοι Έλληνες, δέχτηκαν πιέσεις να εγκαταλείψουν το Πατριαρχείο και να προσχωρήσουν στην Εξαρχία:

«Και τότε άρχισε ένας απηνής διωγμός... όχι τόσο των Ελλήνων όσο των Πατριαρχικών Βουλγάρων και Βλάχων... να δηλώσουν... ότι εισχωρούν στην Εξαρχία... Έτσι η τρομοκρατία άπλωσε τα μαύρα φτερά της σ' ολόκληρη την ύπαιθρο, στη Μακεδονία και στη Θράκη (ιδίως στην ορεινή περιοχή της Στράντζας)... Τα εγκλήματα των κομιτατζήδων: απειλές, τρομοκρατία και πυρπολήσεις σπιτιών ολοκλήρων χωριών, φόνων, κατόπιν βασάνων κτλ.»²⁹

Κάποιες ορθόδοξες βουλγαρόφωνες κοινότητες αποσκίρτησαν από το Πατριαρχείο «από φόβο και τρόμο».³⁰

Το 1868 φάνηκαν τα πρώτα επαναστατικά κινήματα στη Βουλγαρία, αφού ήδη η σλαβική προπαγάνδα είχε κατορθώσει να φέρει σε διάσταση Βούλγαρους και Έλληνες και η βουλγαρική εκκλησία είχε ήδη αποσπαστεί από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Με τη δικαιολογία της βαριάς φορολογίας οι «πανσλαβιστές» κίνησαν επανάσταση κατά των χριστιανών (αλλά και Σλάβων) το 1875, αναφέρει ο Γιαννακάκης, ο οποίος έχει ήδη υπογραμμίσει ότι «οι ανώτεροι Ορθόδοξοι κληρικοί εισέπρατταν βαρύτερους φόρους από τους Βούλγαρους».³¹

μια περαιτέρω μείωση της άμεσης δικαιοδοσίας του και στην απόλεια εισοδήματος... Σε όλη την διάρκεια των διαπραγματεύσεων για το βουλγαρικό ζήτημα, ο Ιγνάτιεφ προσπάθησε να βρει μια συμβιβαστική λύση μεταξύ των δύο θέσεων. Ούτε αυτός, αλλά ούτε και η ρωσική κυβέρνηση επιθυμούσαν περαιτέρω αποδυνάμωση του Πατριαρχείου ή φιλονικίες μεταξύ των ορθοδόξων στα Βαλκάνια. Οι διαπραγματεύσεις δεν έφεραν αποτελέσματα και έτσι, το 1886, οι επικεφαλής της βουλγαρικής εκκλησίας απέβαλαν τους Έλληνες επίσκοπους. Η Πύλη ανησύχησε σοβαρά. Καθώς δεν ήταν διατεθειμένη να αντιμετωπίσει μια βουλγαρική εξέγερση για το ζήτημα αυτό, συμφώνησε να δημιουργηθεί ξεχωριστή βουλγαρική εκκλησία. Η συζήτηση μετατέθηκε... στο ζήτημα της εδαφικής δικαιοδοσίας... Το 1870, η Πύλη έκανε ένα μεγάλο βήμα στην επίλυση του προβλήματος όταν εξέδωσε φερμάνι για την ίδρυση Βουλγαρικής Εξαρχίας... Το Μάρτιο του 1872 ορίστηκε έξαρχος ο Άνθιμος Α' και ανακοίνωσε το χωρισμό της εκκλησίας του από την Κωνσταντινούπολη. Ο πατριάρχης τον κήρυξε σχισματικό».

²⁸ Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθα-γενούς Στοιχείου», σ. 66.

²⁹ Η περιοχή όπου κατοικούσαν οι αναστενάρηδες. Δ. Κ. Βογαζλής, «Το Ηλί-Ντεν, ή η Βουλγαρομακεδονική επανάσταση του 1903 στη Μακεδονία και Θράκη», ΑΘΛΓΘ, περίοδος Β, τόμος 26ος, 1961, σ. 21-22.

³⁰ Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθα-γενούς Στοιχείου», σ. 69.

³¹ Γιαννακάκης, Ιστορία της Θράκης, σ. 158-9 και 175-6. Η Jelavich, σ. 556-557, γράφει: «Οι υποστηρικτές του πανσλαβισμού δεν διέθεταν ούτε ενιαίο πρόγραμμα ούτε αντιπρόσωπο. Γενικά, υποστήριζαν την απομάκρυνση όλων των Σλάβων από την ξένη ηγεμονία, δηλαδή των οθωμανικών και των Αψβούργων, και την ένωσή τους σε συνομοσπονδία, στην οποία η Ρωσία θα αναλάμβανε τον ηγετικό ρόλο. Η έμφαση δόθηκε στους ορθόδοξους Σλάβους, τους Σέρβους, τους Βούλγαρους και τους Μαυροβούνιους... Η κεντρική οργάνωση του κινήματος ήταν η Σλαβική Φιλανθρωπική Εταιρεία, που

Μέχρι τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, το 1878, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε μείνει ήσυχη, χωρίς όμως να λείψουν επαναστάσεις, όπως η Κρητική του 1866. Αιτία του πολέμου των Ρώσων κατά της Τουρκίας υπήρξε ο πόθος της Ρωσίας να εγκατασταθεί στον Βόσπορο και στον Ελλήσποντο, η ελευθεροπλοΐα προς τη Μεσόγειο και η κατάρριψη του δόγματος των Δυτικών Δυνάμεων περί ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με την «πανσλαβική προπαγάνδα» η Ρωσία δημιουργούσε ταραχώδεις καταστάσεις που δικαιολογούσαν την επέμβασή της στις βαλκανικές χώρες, καθώς οι ορθόδοξοι λαοί την έβλεπαν ως τον σωτήρα από τον τουρκικό ζυγό.³² Τον Απρίλιο του 1875 οι Βούλγαροι επαναστάτησαν και η Τουρκία εξαπέλυσε εναντίον τους στρατό βασιβουζούκων (στρατός άτακτος, απειθάρχητος, κατάλληλος για σφαγές, λεηλασίες, κ.λπ.) και Κιρκάσιων, οι οποίοι παρεξέτράπησαν σε εξαιρετικά βίαιες μεθόδους κατά του βουλγαρικού πληθυσμού στο Μπατάκ της Ροδόπης.³³ Η «πανσλαβική προπαγάνδα» ταρίχευσε τα πτώματα των κατακρεουργημένων, τα έβαλε σε κιβώτια και τα έστειλε μυστικά στο Λονδίνο, όπου τα εξέθεσε σε κοινή θέα. Ο αγγλικός τύπος καταδίκασε τις βάρβαρες αυτές πράξεις και η Ρωσία κήρυξε πόλεμο κατά της Τουρκίας την 24η Απριλίου 1877.³⁴ Το φθινόπωρο του 1877 οι Ρώσοι κατέλαβαν πάλι την Αγαθούπολη και εγκαθίδρυσαν «επιτόπιον πολιτειακήν αρχήν εκλεγέντος του πρώτου Έλληνος Ορθοδόξου Δημάρχου ονόματι Ανδρείκου».³⁵ Τον Ιανουάριο του 1878 καταλαμβάνουν την Αδριανούπολη και προχωρούν προς τον Άγιο Στέφανο, λίγα χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη. Οθωμανοί και Ρώσοι αντιπρόσωποι (κυρίως ο Ιγνάτιεφ) διαπραγματεύτηκαν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, που υπογράφηκε την 3η Μαρτίου του 1878, με την

ιδρύθηκε στη Μόσχα το 1858, με τοπικές οργανώσεις που ιδρύθηκαν αργότερα σε άλλες πόλεις. Αυτή ήταν η ομάδα που έφερε εκατοντάδες Βούλγαρους και άλλους Σλάβους φοιτητές να σπουδάσουν στη Ρωσία».

³² Jelavich, σ. 532: «Αν και η ρωσική κυβέρνηση διαδραμάτισε σημαντικότατο ρόλο στην ίδρυση του αυτόνομου βουλγαρικού κράτους, η πρώτη σχέση μεταξύ τους ήταν αρκετά άνιση... Μέχρι την δεκαετία του 1870 η Ρωσία υποστήριζε επίσης την εξουσία του πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, γιατί θεωρούσε ότι είχε ιδιαίτερη σημασία η διατήρηση της ισχύος και της ενότητας του ορθόδοξου κόσμου. Ρωσικές στρατιές είχαν, φυσικά, καταλάβει τη χώρα κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου στα 1828-1829. Στο εξής η Ρωσία υποστήριζε τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ήττα που επήλθε στον Κριμαϊκό Πόλεμο εμπόδισε τη ρωσική κυβέρνηση να υιοθετήσει επιθετική πολιτική πάνω σε οποιοδήποτε θέμα σχεδόν για είκοσι χρόνια. Επομένως, η Ρωσία δεν πρόσφερε στη Βουλγαρία μεγάλες ελπίδες για βοήθεια... Ωστόσο... αποτέλεσε τη μεγαλύτερη πηγή ξένης υποστήριξης». Επίσης, σ. 557: «Στη διάρκεια της δεκαετίας του 1870, η ιδέα του πανσλαβισμού ήταν ιδιαίτερα ελκυστική σε μεγάλα τμήματα της ρωσικής κοινωνίας... Είχε δημιουργηθεί μια ενωμένη Γερμανία... σήμαινε την αναγέννηση της γερμανικής δύναμης. Ο πανσλαβισμός πρόσφερε ένα σχέδιο για την ανασύσταση του ρωσικού και σλαβικού μεγαλείου σε μια περίοδο εμφανούς εθνικής αδυναμίας και οι ιδέες του ήταν ελκυστικές σε μεγάλο αριθμό ανθρώπων με εξαιρετική επιρροή. Τόσο η αυτοκράτειρα όσο και ο κληρονόμος του θρόνου Αλέξανδρος Γ' θα έπαιρναν μέρος στο κίνημα. Ο Ρώσος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, Ιγνάτιεφ, ήταν υποστηρικτής του πανσλαβισμού, αλλά, όπως έχουμε δει, τον ενδιέφερε κυρίως να χρησιμοποιήσει το σλαβικό λαό για την προώθηση των ρωσικών στόχων».

³³ «Οι Κιρκάσιοι πρόσφατα είχαν αφιχθεί στην Οθωμανική αυτοκρατορία, μετά την κατάκτηση του Καυκάσου από τους Ρώσους, όταν τους επιβλήθηκε η πολιτική της υποχρεωτικής αποίκησης... Η κυβέρνηση επιχείρησε να εγκαταστήσει περίπου 100.000 με 250.000 στη Βουλγαρία». Jelavich, σ. 547.

³⁴ Γιαννακάκης, σ. 180. Ο αριθμός των Βούλγαρων που σκοτώθηκαν, σύμφωνα με τους Βούλγαρους, «κυμαίνονται από 30.000 έως 100.000, ενώ η οθωμανική κυβέρνηση υποστήριζε ότι ήταν περίπου 3.000. Τα πιο αξιόπιστα στοιχεία προέρχονται από τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς, σύμφωνα με τους οποίους οι νεκροί ανέρχονταν στους 12.000 με 15.000». Jelavich, σ. 547.

³⁵ Βαφεύς, σ. 167.

οποία έγινε η κατανομή εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Βαλκανική. Σύμφωνα με το 6ο άρθρο, σχηματιζόταν αυτόνομη Μεγάλη Βουλγαρική Ηγεμονία, που περιλάμβανε τη χώρα μεταξύ Δούναβη και Αίμου, τη Βόρεια και Δυτική Θράκη και το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας. Η συνθήκη, η οποία κατέστησε το νέο αυτόνομο κράτος της Βουλγαρίας ως την ισχυρότερη βαλκανική δύναμη, προέβλεπε διετή παρουσία ρωσικού στρατού και ρωσική συμμετοχή στην οργάνωση της κυβέρνησης. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντέδρασε, διότι οι εκκλησιαστικές επαρχίες υποδουλώνονταν στη βουλγαρική Εξαρχία, και με υπομνήματα προς τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις διαμαρτυρόταν για τα δίκαια του ελληνισμού που θυσιάζονταν στον σλαβισμό.³⁶

Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αναθεωρήθηκε από τη Συνθήκη του Βερολίνου σχεδόν τρεις μήνες αργότερα. Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, ο Κουμουνδούρος, ζήτησε από τον Χ. Τρικούπη, φίλο της Αγγλίας, να αναλάβει την υπόθεση. Ο Τρικούπης δέχτηκε, αλλά ζήτησε εξουσιοδότηση εν λευκώ μέχρι παραιτήσεως και του ίδιου του βασιλιά εν ανάγκη, ο δε βασιλιάς συμφώνησε. Η Ρωσία, όμως, μέσω του πρεσβευτή της στην Αθήνα, ασκώντας πίεση και με απειλές κατόρθωσε να ματαιωθεί η αποστολή του Τρικούπη, και αντί αυτού στάλθηκε ο υπουργός Εξωτερικών Δηληγιάννης.

Η πρώτη συνεδρίαση των αντιπροσώπων στο Βερολίνο έλαβε χώρα τη 13η Ιουνίου του 1878.³⁷ Ο πρόεδρος της Συνελεύσεως Ότο φον Βίσμαρκ είπε τα εξής περίπου:

«Το παρόν συνέδριον έχει πρόγραμμα να μην αναγνωρίση δικαιώματα κτηθέντα διά πολέμων, αλλά... εις την χειραφέτησιν της ανθρωπότητος και ιδία των Χριστιανών της Ανατολής». Στη δεύτερη συνεδρίαση, ο Άγγλος Σώλσβαρντ υποστήριξε ότι *«η Ελληνική φυλή, ήτις κατοικεί εις μέρη της Βουλγαρίας, θα ευρεθή υποκειμένη εις Σλαβικήν πλειονότητα, μεθ' ης αι σχέσεις δεν είναι φιλικαί, είναι δε πιθανόν, η γλώσσα να εκλείψη και η Ελληνική φυλή θα απορροφηθή... Η αντιπροσωπεία του Ελληνισμού, όστις κατοικεί εις τα Τουρκικά εδάφη, Κρήτην, Θεσσαλίαν, Ήπειρον, Μακεδονίαν και Θράκην πρέπει να ανατεθή εις την Ελλάδα».* Ο Σουβάλωφ, αντίθετα, ισχυρίστηκε ότι *«η Ελληνική αντιπροσωπεία πρέπει να περιορισθή εις τας ομόρους χώρας, δηλ. Θεσσαλίαν και Ήπειρον».*

Ύστερα από πιθανή πίεση εκ μέρους της ρωσικής αντιπροσωπίας στην ελληνική αποστολή, αντί ο Δηληγιάννης, όταν κλήθηκε από τον Βίσμαρκ, να εκθέσει τις ελληνικές απόψεις και να επιμείνει στις απόψεις του Σώλσβαρντ, περιορίστηκε στο ζήτημα της Κρήτης, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου και άφησε να θεωρείται η Ρωσία προστάτιδα του ορθόδοξου χριστιανισμού. Το γεγονός ότι οι Έλληνες δε στάθηκαν ικανοί να υποστηρίξουν τα δίκαιά τους δυσαρέστησε τους Άγγλους.

³⁶ Γιαννακάκης, Ιστορία της Θράκης, σ. 189-90. Η Ελλάδα και η Αυστροουγγαρία δεν έλαβαν τίποτα. *«Ήταν προφανές ότι η ρωσική προστασία θα βρισκόταν στο εξής πίσω από τους βουλγαρικούς εθνικούς στόχους».* Jelavich, σ. 564-565.

³⁷ Συμμετείχαν η Ρωσία, η Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Αυστροουγγαρία και η Οθωμανική αυτοκρατορία. Τα βαλκανικά κράτη δε συμμετείχαν, αλλά μόνο παρουσίασαν τις θέσεις τους: *«Ουσιαστικά, ωστόσο, οι απόψεις τους είχαν ελάχιστη έως καμία σημασία όσον αφορά τις αποφάσεις».* Jelavich, σ. 566.

Ύστερα από λίγες μέρες η Αγγλία σύναψε συμμαχία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την οποία αναλάμβανε να υπερασπίσει σε περίπτωση που η Ρωσία συνέχιζε την προέλαση σε Μικρά Ασία και Αρμενία. Η οθωμανική κυβέρνηση της είχε ήδη παραδώσει την Κύπρο.³⁸

Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βερολίνου, η χώρα ανάμεσα στον Δούναβη και στον Αίμο θα ανήκει στη Βουλγαρία (συστήνεται αυτόνομη υποτελής επαρχία), ενώ αποσπάται από το χάρτη της Μεγάλης Βουλγαρίας της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου η χώρα νότια του Αίμου έως την οροσειρά της Ροδόπης, όπου ζουν Έλληνες, Τούρκοι και Βούλγαροι, με ισάριθμους περίπου πληθυσμούς.³⁹ Η τελευταία κηρύσσεται ημιαυτόνομη, με την ονομασία «Ανατολική Ρωμυλία», με την πολιτική και στρατιωτική επικυριαρχία του σουλτάνου, ο οποίος θα εκλέγει κυβερνήτη χριστιανό διορισμένο από τους Οθωμανούς και θα έχει δικαίωμα να διατηρεί στρατεύμα για την προστασία της. Για όλους θα ισχύει η ελευθερία θρησκείας, γλώσσας, ηθών και εθίμων, καθώς και το δικαίωμα συμμετοχής στη διαχείριση των κοινών.⁴⁰ Η Θράκη –πλην της Ανατολικής Ρωμυλίας– η Μακεδονία και η Αλβανία παρέμειναν στην άμεση οθωμανική εξουσία.⁴¹

Στην Ανατολική Ρωμυλία (μετά την ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της βουλγαρικής Εκκλησίας το 1870), το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε πέντε μητροπόλεις: της Φιλιπούπολης, της Αγκιάλου, της Μεσημβρίας, της Σωζοαγαθουπόλεως και της Βάρνας.⁴² Ο Γιαννακάκης σημειώνει ότι ο συνολικός πληθυσμός της αριθμούσε περίπου 600.000 κατοίκους. Ο Παπαχριστοδούλου αναφέρει ότι οι Έλληνες αποτελούσαν το ένα πέμπτο του πληθυσμού, γύρω στις 150.000, ενώ άλλοι υπολογισμοί τους ανεβάζουν σε 250.000, και κατοικούσαν σε συμπαγείς πληθυσμούς κυρίως στα αστικά κέντρα, ενώ οι περισσότεροι Τούρκοι και Βούλγαροι στην ύπαιθρο.⁴³ Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου οι Τούρκοι άρχισαν να

³⁸ Ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν στην πλειονότητά του ελληνικός. Jelavich, σ. 567.

³⁹ «Ήταν φανερό ότι η Ρωσία θα ήταν η κυρίαρχη δύναμη στην αυτόνομη επαρχία... Ο μεγάλος χαμένος ήταν η Οθωμανική αυτοκρατορία... Η Ρωσία... έλαβε το Βατούμ, το Καρς και το Αρνταχάν... Η διευθέτηση αυτή σηματοδότησε το τέλος της οθωμανικής εξουσίας στη Βαλκανική χερσόνησο». Jelavich, σ. 566-567.

⁴⁰ Κατά τον Βογαζλή, κακώς επικράτησε να ονομάζεται Ανατολική Ρωμυλία η Ανατολική Ρούμελη. Εκτός από την τουρκική, σε όλες τις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες ισχύει η δεύτερη ονομασία, εν αντιθέσει προς τη Δυτική Ρούμελη, δηλαδή τη Στερεά Ελλάδα: Οι Γάλλοι την ονομάζουν «Roumélie Orientale», οι Ιταλοί «Roumeli Orientale», οι Γερμανοί «Ost Rumélien». Βογαζλής, σ. 38, υποσημ. 3. Οι Τούρκοι ονόμασαν την Ανατολική Θράκη «Ρουμ-Ελί», δηλαδή Ρωμαίων: «...το Σόφιας σαντζάκιον του βιλαετίου Ρουμ-ελί (εις τον νομόν ούτως ειπείν της Σόφιας της επαρχίας Ρουμ ελί)». Βλ. Κ. Μ. Αποστολίδη, «Η Φιλιπούπολις επί Τουρκοκρατίας κατά τον 17ον αιώνα. Προσηλυτισμός των Παυλικιανών εις τον Καθολικισμόν», ΑΘΘ, τόμος Η, σ. 147.

⁴¹ Στη Βουλγαρική Ηγεμονία στάλθηκε ηγεμόνας ο Αλεξ. Βάττεμπεργκ, Αυστριακός συγγενής της τσαρικής οικογένειας, υποχείριος των Ρώσων στρατηγών οι οποίοι διηύθυναν τη Βουλγαρία ως ρωσική επαρχία. Κι ενώ η Συνθήκη του Βερολίνου ονόμασε το βόρειο τμήμα της Θράκης Ανατολική Ρωμυλία, η Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913 παραχώρησε και το τμήμα μεταξύ του Νέστου και του Έβρου στη Βουλγαρία, με το όνομα «Δυτική Θράκη». Ύστερα από αυτό το τμήμα μεταξύ Έβρου και Μαύρης Θάλασσας αποκλήθηκε «Ανατολική Θράκη». Βλ. Γιαννακάκη, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 191-194, και υποσημ. 1.

⁴² Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθαγενούς Στοιχείου», σ. 67.

⁴³ Εφημερίδα *Πολιτεία Αθηνών*, 7 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. Βλ. D. Howgarth, *The Nearer East*, London, 1903, p. 154, στο οποίο ο συγγραφέας εκτιμά ότι αποτελούσαν το 20% του πληθυσμού. Ο

μεταναστεύουν προς τα νότια, δίνοντας τις γαίες τους στους Βούλγαρους. Η απόσπαση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία και η ανακήρυξή της ως ηγεμονίας είχε σκοπό, αναφέρει ο Γιαννακάκης, τη ματαίωση σχηματισμού από τους Ρώσους ενιαίου Βουλγαρικού Κράτους. Από την άλλη, η αυτονόμηση σήμαινε για τους Βούλγαρους ένωση.⁴⁴

Στη Βουλγαρία στάλθηκε ηγεμόνας ο εικοσιδυάχρονος πρίγκιπας Αλέξανδρος Βάτενμπεργκ, Αυστριακός συγγενής της τσαρικής οικογένειας αλλά και της βρετανικής βασιλικής, υποχείριος των Ρώσων στρατηγών οι οποίοι διοικούσαν τη Βουλγαρία ως ρωσική επαρχία. Στην Ανατολική Ρωμυλία ο σουλτάνος διόρισε διοικητή, με τη συγκατάθεση των Δυνάμεων, τον εξελληνισμένο Βογορίδη Αλέκο πασά, που είχε διατελέσει στην υπηρεσία της Πύλης. Έπειτα από καταγγελίες των Ελλήνων προς τον σουλτάνο και τις Δυνάμεις για βιαιότητες από την πλευρά των Βουλγάρων (κατάληψη σχολείων, ναών και μοναστηριών), στάλθηκε Ευρωπαίος ελεγκτής, ο οποίος πιστοποίησε τα καταγγελλόμενα. Μετά την απόλυση του Βογορίδη διοικητής διορίστηκε ο Γκαβρίλ Κρούστεβιτς.

Αλλά η αυτονομία δεν κράτησε πολύ. Οργανώθηκαν επιτροπές και συστήθηκαν «αθλητικές ενώσεις», τα μέλη των οποίων θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για επαναστατικές δραστηριότητες. Το Σεπτέμβριο του 1885 ξέσπασε εξέγερση στο Πλόβντιβ, η οποία σύντομα στέφθηκε από επιτυχία. Οι επικεφαλής ανέλαβαν τον έλεγχο της κυβέρνησης και κήρυξαν την ένωση της επαρχίας με τη Βουλγαρία.⁴⁵ Ο πρίγκιπας Αλέξανδρος δεν είχε άλλη επιλογή από το να αποδεχτεί την κατάσταση και υποστήριξε την ένωση, την οποία αναγνώρισαν και οι Μεγάλες Δυνάμεις. Την ένωση, όπου κυβέρνησε ο Αλέξανδρος, αναγνώρισε και η Πύλη.⁴⁶

Παραβαίνοντας τις διεθνείς συνθήκες και μην υπακούοντας στους Ρώσους, οι Βούλγαροι διεκδίκησαν την Ανατολική Ρωμυλία ως ένα κομμάτι του βουλγαρικού κράτους με τη δικαιολογία ότι η πλειοψηφία των κατοίκων ήταν βουλγαρική: *«Πραγματικά οι βούλγαροι που κατοικούσαν στην ύπαιθρο χώρα πλειοψηφούσαν, αλλά και οι Έλληνες συγκεντρωμένοι στις πόλεις, εκτός από ελάχιστους αγρότες, ήταν μεν*

Πολ. Παπαχριστοδούλου στο «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», ΑΘΛΓΘ, τόμος ΙΣΤ, Ε, Αθήναις 1951, σ. 76, 78, και υποσημ. 2 αναφέρει: *«Η Βάρνα και μόνη αποτελούσε μian ελληνική πολιτεία χωρίς Βουλγάρους, ώστε ν' αποτολμήσουν οι Έλληνες... στον καιρό... της ίδρυσης του Βουλγαρικού κράτους, να ζητήσουν με υπομνήματα στις Δυνάμεις την αυτονόμησή τους, που την απέρριψαν οι Ρώσοι»*. Επίσης, Jelavich, σ. 576: *«Κατά τη μακραιώνη οθωμανική κατοχή, είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή νότια των Βαλκάνιων ορέων μουσουλμανικοί και τουρκοί πληθυσμοί. Μολονότι η Συνθήκη του Βερολίνου επιβεβαίωσε τα δικαιώματα αυτών των λαών, ούτε οι Βούλγαροι αλλά ούτε και οι Ρώσοι ήταν διατεθειμένοι να τους επιτρέψουν να παραμείνουν»*.

⁴⁴ Βλ. και Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 79.

⁴⁵ Jelavich, σ. 580 και 582.

⁴⁶ *«Αξίωματικοί του στρατού στην Βουλγαρία οργάνωσαν συνωμοσία (εν γνώσει των ρώσων) και την 21η Αυγούστου του 1886 συνέλαβαν τον πρίγκιπα Αλέξανδρο, τον ανάγκασαν να υπογράψει την παραίτησή του από τον θρόνο και τον συνόδευσαν έξω από την χώρα. Εγκαταστάθηκε τότε μια επαναστατική κυβέρνηση... Μια αντεπανάσταση υπό την καθοδήγηση του φιλελεύθερου πολιτικού Σταμπόλοφ, ανέτρεψε το νέο καθεστώς... Παρέμεινε ο σημαντικότερος εθνικός ηγέτης ο οποίος τήρησε στάση ανυπακοής προς την ρωσική κυβέρνηση. Το 1887 στέφθηκε πρίγκιπας ο Φερδινάνδος του Σακ-Κόμπουργκ. Μετά από διαφωνίες με τον Φερδινάνδο, ο Σταμπόλοφ δολοφονήθηκε το 1895. Το 1896 η Ρωσία και οι άλλες δυνάμεις αναγνώρισαν την κατάσταση ως μόνιμη»*. Jelavich, σ. 584-585.

λιγότεροι αριθμητικά, αλλά επικρατέστεροι στο εμπόριο, τη βιομηχανία, τις τέχνες και τον πολιτισμό».⁴⁷

Οι «πανσλαβιστές», αναφέρει ο Παπαχριστοδούλου, από το 1859 σκόρπισαν στις πόλεις βούλγαρους χωρικούς από τα περίχωρα και πύκνωσαν τις βουλγαρικές φάλαγγες ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό. Απέσπασαν από τα «εσνάφια» (συντεχνίες) τους βούλγαρους επαγγελματίες και ίδρυσαν ιδιαίτερα «ρουφέτια». Απέκλεισαν τους Έλληνες από κάθε δημόσια θέση, τους φορολόγησαν παράνομα και άδικα και τους παρεμπόδισαν να μετέχουν στις εκλογές.⁴⁸ Και αφού αύξησε το σλαβικό στοιχείο με τον εποικισμό Βουλγάρων, η «πανσλαβική προπαγάνδα» οργάνωσε κίνημα το 1885, εκδίωξε τον Κρέστοβιτς και το 1886 προσάρτησε την Ανατολική Ρωμυλία στο βουλγαρικό πριγκιπάτο υπό τον Βάττεμπεργκ. Η Αγγλία αναγνώρισε αυτή την ένωση.⁴⁹

Η συμβίωση Ελλήνων και Βουλγάρων άρχισε να διαταράσσεται. Ο νομάρχης Φιλίππουπόλεως το 1886 διαβίβασε στον μητροπολίτη έγγραφο δηλώνοντας ότι στο εξής οι αρχές δε θα δέχονται έγγραφά της στην ελληνική. Παρόμοιες ανακοινώσεις έγιναν και στους μητροπολίτες Αγκιάλου, Σωζουπόλεως και σε όλους τους Έλληνες δημάρχους.⁵⁰ Οι πιέσεις επιτάθηκαν κυρίως από το 1900, όταν άρχισαν να βλέπουν ότι ο αγώνας τους από το 1890 στη Μακεδονία με τον εξαρχικό κλήρο και τα αντάρτικα σώματα, που τα συντόνιζαν στη Βουλγαρία μακεδονικές οργανώσεις και κομιτάτα, απειλούνταν και ματαιώνονταν από τα ελληνικά αμυντικά σώματα: «όχλοι μαινόμενοι εν ωρυγαίς και κραυγές» επιτέθηκαν, λεηλάτησαν και κατέλαβαν τους ελληνικούς ναούς, τα μοναστήρια, τα σχολεία και άλλα ευαγή ιδρύματα. Η βουλγαρική κυβέρνηση κατέλυσε τις ελληνικές κοινότητες, οι οποίες στο εξής θα μπορούσαν να εκκλησιάζονται στους βουλγαρικούς ναούς. Στα υπομνήματά του ο μητροπολίτης Φιλίππουπόλεως Φώτιος καταγγέλλει ότι «καταδιώκει σκληρώς και απηνώς τους χριστιανούς του Οικουμενικού Πατριαρχείου... εκβιάζουσα την συνείδησιν των χριστιανών μου διά μαστιγώσεις και βασάνων παντός είδους και εν

⁴⁷ Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 76-77. Επίσης, Jelavich, σ. 529: «[Η Βουλγαρία] Ήταν... δύσκολο να ξεφύγει από την ελληνική πολιτιστική κυριαρχία... η πολιτιστική αφύπνιση προηγήθηκε της ανάπτυξης της εθνικής συνείδησης... Οι Βούλγαροι διατήρησαν ενθυμήματα του ιστορικού παρελθόντος τους μέσω της εκκλησίας και των δημοτικών τους τραγουδιών και παραδόσεων. Ωστόσο, τα υψηλότερα αξιώματα στην εκκλησία ήταν σε ελληνικά χέρια».

⁴⁸ Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 92. Επίσης, Jelavich, σ. 533: «Από το 1830 ως το 1876, οι Βούλγαροι έμποροι και βιομήχανοι κατέκτησαν την αγορά ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών, αναπτύχθηκε στα Βαλκανικά όρη μια σοβαρή βιομηχανία κατασκευής υφασμάτων βασισμένη στην οικοτεχνία. Σε αυτή την περίοδο ευημερίας, οι βουλγαρικές πόλεις αποτέλεσαν κέντρα ταπητουργίας, μεταλλουργίας, υποδηματοποιίας και ειδών ρουχισμού, η παραγωγή και πώληση των οποίων ρυθμιζόταν από τις συντεχνίες. Βούλγαροι έμποροι διακινούσαν τα είδη αυτά καθώς επίσης και άλλα προϊόντα όπως δημητριακά, βοοειδή, μέλι, κεριά, ζωικά προϊόντα, κρασί, σιδηρομεταλλεύματα και αλάτι... Μετά το 1856 αντιμετώπισαν τις επιπτώσεις από την αυξημένη εισαγωγή βρετανικών και αυστριακών προϊόντων».

⁴⁹ Γιαννακάκης, Ιστορία της Θράκης, σ. 197-8. Επίσης, Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 76. Επίσης, Ξανθίππη Κοτζαγεώργη, «Θράκη και Ελληνισμός», Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Θρακικών Σωματείων, <http://alex.eled.duth.gr/MusicLIB/ThrakiEllinismGr.htm>, σ. 1.

⁵⁰ Εφημερίδα Φιλίππουπόλις, έτος Η, φύλλον 19ης Απριλίου 1866, αρ. 729. Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 78-9, και υποσημ. 4.

γένει επιδιώκουσα διά διωγμών τοιούτων».⁵¹ Αφού εκδιώχθηκαν όλοι οι Έλληνες ιερείς, απαγορεύτηκε και η χρήση της μητρικής τους γλώσσας, όχι μόνο στους δρόμους αλλά και στα σπίτια, ενώ σε όλη τη χώρα μιλιόταν ελεύθερα, εκτός των ευρωπαϊκών γλωσσών, η τουρκική, η ισπανοεβραϊκή, η κουτσοβλαχική, η αρμενική, η σερβική, η ρουμανική, η αλβανική και η αθιγγανική. Στέρησαν στους Έλληνες και το δικαίωμα συμμετοχής στη διοίκηση, και εν γένει οι Έλληνες, Βούλγαροι πολίτες, δεν ήταν ισότιμοι απέναντι στους νόμους.

Σκοπός των Βουλγάρων ήταν ο εκβουλαρισμός του ελληνικού στοιχείου. Αν αυτό εξέλειπε, «η Ελλάδα δεν θα είχε να αντιτάξει ως αντισήκωμα ελληνικό πληθυσμό στην Βουλγαρία κατά την διεκδίκηση μερών της Μακεδονίας που κατοικούνται και από Βούλγαρους, σε ενδεχόμενη διανομή της χώρας μεταξύ των περιοίκων χριστιανικών κρατών».⁵² Οι Έλληνες της Βουλγαρίας υφίσταντο, δηλαδή, τα αντίποινα των βουλγαρικών αποτυχιών.

Το 1906, τη χρονιά που η Αγκιάλος πυρπολήθηκε και καταστράφηκε, ο ελληνισμός διώχθηκε σκληρά, γεγονός που οδήγησε στις πρώτες αθρόες μεταναστεύσεις στην Τουρκία και στην Ελλάδα (ο αριθμός υπερέβη τότε τις τριάντα χιλιάδες).⁵³ Η *Εκκλησιαστική Αλήθεια* του Οικουμενικού Πατριαρχείου (26 Αυγούστου 1906) στο κείμενο «*Ευγλωτία αριθμών*» παρουσιάζει στοιχεία για την κοινοτική περιουσία που οικειοποιήθηκαν οι Βούλγαροι:

«*Ναοί 113, μητροπόλεις 5, ιερείς 145, μονές 12, ιερομόναχοι 14, σχολαί 66, διδάσκοντες αμφοτέρων των φύλων 186, μαθηταί και μαθήτριά 7.744. Οι καθ' αυτό Έλληνες εν τοις εννέα νομοίς της όλης Βουλγαρίας 81.923, εν τη κυρίως Βουλγαρία 4, και 5 εν Ανατολική Ρωμυλία. Οι εκβιαστικώς εκβουλαρισθέντες 23.375. Οι σποραδικώς ευρισκόμενοι εν τοις λοιποίς νομοίς ήτοι μη αποτελούντες κοινότητας 4-5 χιλ. Εκ τούτων 9.000 Έλληνες υπήκοοι και εκατοντάδες τινές Τούρκοι υπήκοοι και ξένοι*».⁵⁴

⁵¹ Αποστολίδης, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθαγενούς Στοιχείου», σ. 70-71. Επίσης, υποσημ. 4.1: Kasasis N., Grecs et Bulgares au XIX et au XX siècle, Édit. P. Y. Stock, Paris 1907. Drossos D., Les persecutions de l'élément Grec en 1906, dans la Revue de Grece, Athenes, 1918, και Un mouvement antihellenique en Bulgarie, αυτόθι 1918, τόμ. 5. Βλ. και Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 80-83. Ο Βαφεύς γράφει: «*Το Πάσχα του 1914 οι έλληνες εμπουκοτάρισαν την εκκλησίαν των Βουλγάρων. Επρωτίμησαν να μην εκκλησιαστούν!*» Βαφεύς, σ. 268.

⁵² Ο.π., σ. 67-68.

⁵³ Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 83. Ο Βαφεύς γράφει: «*Την Κυριακήν, 30ην Ιουλίου, στίφη Βουλγάρων εκ Πύργου και των περιχώρων ώρμησαν, ίνα και εν Αγκιάλω καταστρέψωσι, διαρπάσωσιν, εξυβρίσωσι και οικειοποιηθώσι τα κοινά κτήματα, δηλαδή εκκλησίας και σχολεία... Περί μεσημβρίαν... οι Βούλγαροι... ήρξαντο το πυρπολητικόν των έργων. Ήρχισαν λοιπόν διά πετρελαίου και βομβών να καίωσιν οικίας και καταστήματα... Οι Αγκιαλίται... αίφνης βλέπουσιν εαυτούς περικυκλωμένους πανταχόθεν υπό φλογών... Πολλοί εκάησαν ζώντες εντός της Παναγίας και εν πολλαίς οικίαις... Αι 1.200 ελληνικάί οικίαι και καταστήματα έγιναν παρανάλωμα του πυρός πλην 86 ζύλινων παλαιοσπίτων... Τα διασωθέντα θύματα... κατέφυγον εις την Ελλάδα... κισθείσαν παρά τον Αλυρόν της Λαρίσηςς Νέαν Αγκιάλον*». Βαφεύς, σ. 180-182.

⁵⁴ Ο.π., σ. 85. Βλέπε και υπόμνημα Δ. Βογαζλή στην υποεπιτροπή Ελληνοβουλγαρικής Μεταναστεύσεως της Σόφιας: *L'Hellénisme de la Bulgarie du Sud (avant Rumelie-Orientale et plus spécialement de Philippopoli Sophia 1929, Chap. Huitieme pad. 86-89)*. Χειρόγραφο δακτυλογραφημένο στο Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών.

Ο Παπαχριστοδούλου θεωρεί ως τη μόνη αντικειμενική και αληθινή στατιστική αυτή που αναφέρει το 1906 ο πατριάρχης Ιωακείμ σε υπόμνημα προς την Υψηλή Πύλη (αρθ. Πρωτ. 17, 13/26 Ιουλίου), η οποία πιστοποιεί ότι οι Έλληνες στη Βόρεια Θράκη έφταναν τις εκατό χιλιάδες, με 177 εκκλησίες, 8 μοναστήρια, 66 σχολεία, «χωρίς τα νηπιαγωγεία». Αντίθετα, η βουλγαρική στατιστική τους υποβιβάζει σε εξήντα χιλιάδες, «γιατί τους αγράμματους Έλληνες και τους Γκαγκαούζηδες της Βάρνας τους σημειώνει για Βουλγάρους».⁵⁵

Το 1908 η Βουλγαρία ανακηρύχθηκε βασίλειο και επίσημα πλέον προσάρτησε και την Ανατολική Ρωμυλία, γεγονός που αναγνωρίστηκε και από το κράτος των Νεότουρκων το 1909.⁵⁶ Όπως δηλώνει η Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη, «το σφριγηλότερο αριθμητικά και οικονομικά τμήμα του ελληνισμού... μένει έξω από τα εθνικά σύνορα».⁵⁷

Απολλωνία – Σωζόπολη

Η Απολλωνία είναι μία από τις αρχαιότερες ελληνικές αποικίες στη δυτική παραλία του Εύξεινου Πόντου. Υποτάχθηκε στους Πέρσες την εποχή της εκστρατείας του Δαρείου κατά των Σκυθών, και αργότερα έγινε μέρος του κράτους των Οδρυσών. Πολιούχος ήταν ο Απόλλωνας, του οποίου υπήρχε μεγαλοπρεπής ναός με κολοσσιαίο άγαλμα ύψους τριάντα ποδιών. Σωζόπολη ίσως να ονομάστηκε επειδή έσωζε τους χειμαζόμενους στον Εύξεινο, αλλά και προς τιμήν του αγίου Ζωσίμου, που μαρτύρησε επί Τραϊανού, του οποίου υπάρχει εκκλησία.⁵⁸

Ο επίσκοπος Δεουλτού (Πύργου) και Σωζουπόλεως έλαβε μέρος το 431 μ.Χ. στην Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου. Έδρα επισκόπου ανακηρύχθηκε και μετά την άλωση. Αναφέρεται ότι η πόλη το 515 καταλήφθηκε από τον επαναστατήσαντα κατά του αυτοκράτορα Αναστασίου του Δικόρου, διοικητή των Φουδεράτων Γόθων, Βιταλιανό. Υπέστη επιδρομές από Γόθους, Βισιγόθους, Ούνους, Σκλαβήνους, Άβαρους και Βούλγαρους. Η Άννα Κομνηνή αναφέρει ότι στη Σωζόπολη ο πατέρας της εξόρισε το 1087 τον ταραξία μητροπολίτη Χαλκηδόνο Λέοντα, καθώς και τον συγκλητικό Ιωάννη Σολομώντα, που επιβουλεύθηκε τον αυτοκρατορικό θρόνο.⁵⁹

Κατά την ανασύσταση του βουλγαρικού κράτους το 1196, εντός των ορίων του συμπεριλήφθηκε και η Σωζόπολη, αφού πρώτα οι Βούλγαροι λεηλάτησαν την περιφέρειά της: «Τούτο εξάγομεν εκ της συμφωνίας περί διανομής της μελλούσης να κατακτηθή βυζαντινής αυτοκρατορίας... Μάρτιον του 1204... καθ' ην... έσχατον όριον της αυτοκρατορίας εν τη δυτική παραλία του Ευξεινού εσημειούτο η Αγαθόπολις».⁶⁰ Η περιφέρειά της, όπως και της Αγαθούπολης, λεηλατήθηκε και το 1206 από τον Λατίνο

⁵⁵ Παπαχριστοδούλου, «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», σ. 90 και 92.

⁵⁶ Βαφεύς, σ. 168.

⁵⁷ Σπαθάρη-Μπεγλίτη, σ. 49.

⁵⁸ Κ. Κωνσταντινίδης, «Η Απολλωνία, Σωζόπολις Νυν Καλουμένη», *Θρακικά*, τόμος τρίτος, 1932, σ. 152, 155, 157. Ο Κ. Κωνσταντινίδης έγραψε τη μελέτη του για τη Σωζόπολη λίγα χρόνια μετά το διαγμό των Ελλήνων από την Ανατολική Ρωμυλία το 1906.

⁵⁹ *Αλεξιάς*, τόμος Β, βιβλ. ΙΒ, σ. 161. Κ. Κωνσταντινίδης, «Η Απολλωνία, Σωζόπολις Νυν Καλουμένη», σ. 158-159.

⁶⁰ Κ. Κωνσταντινίδης, «Η Απολλωνία, Σωζόπολις Νυν Καλουμένη», σ. 159-161.

αυτοκράτορα Ερρίκο της Φλάνδρας. Το 1270 ήταν υπό την κυριαρχία των Βουλγάρων, όταν την ανέκτησε ο Μιχαήλ ο Παλαιολόγος με τον στρατηγό Μιχαήλ Γλαβά τον Κουροπαλάτο. Το 1308 περιήλθε πάλι στους Βούλγαρους, όταν ο ηγεμόνας τους Θεόδωρος, Σβιατοσλάβος βλέποντας τα μέρη αυτά χωρίς αυτοκρατορικό στρατό, τα κατέσχε δι' ομολογίας. Εναντίον του Σβιατοσλάβου είχε εκστρατεύσει ο Μιχαήλ, γιος του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Παλαιολόγου του Πρεσβυτέρου, χωρίς όμως να μπορέσει να την καταλάβει. Μετά το θάνατο του Σβιατοσλάβου το 1322, και ύστερα από δύο χρόνια ηγεμονίας του γιου του, η Σωζόπολη προσχώρησε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Από τη Σωζόπολη καταγόταν ο πατριάρχης Ιωάννης ο Β΄ (1293-1302), ο οποίος, μετά την παραίτησή του εφησύχασε στη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, χτισμένη πάνω σε ένα νησάκι.⁶¹ Την εποχή αυτή η Σωζόπολη αναφέρεται ως η εμπορικότερη πόλη της παραλίας, με Γενουάτες εμπόρους να παραλαμβάνουν δημητριακούς καρπούς. Το 1352, όμως, οι Γενουάτες την εκπόρθησαν και την παρέδωσαν στο πυρ. Το 1367 επιτίθενται Οθωμανοί, και το 1372, υπό τον σουλτάνο Μουράτ τον Α΄, τη λεηλατούν.⁶²

Το 1424 ο Μανουήλ Παλαιολόγος την κληροδότησε στον γιο του Κωνσταντίνο. Όμως, όταν το 1453 ο Μωάμεθ ο Β΄ ξεκίνησε κατά της Κωνσταντινούπολης, ο Μπειλέρμπεης κατέλαβε τη Μεσημβρία και την Αγχίαλο με συνθήκη, και αργότερα κατέλαβε και τη Σωζόπολη. Μετά την άλωση στη Σωζόπολη κατέφυγαν πολλά μέλη των αυτοκρατορικών και άλλων οικογενειών, όπως οι Δούκες, οι Παλαιολόγοι, οι Κατακουζηνοί, οι Κομνηνοί, οι Λασκάρεις, αλλά σε αξιοθρήνητη κατάσταση. Στη Σωζόπολη εξορίστηκε το 1689 και ο μέγας διερμηνέας της Πύλης Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Το 1561 ο «Έλλην λόγος» διδασκόταν από τον Ζακυνθινό λόγιο, μοναχό Παχώμιο Ρουσάνο. Η πρώτη, όμως, Συστηματική Σχολή ιδρύθηκε μόλις το 1817, πιθανώς από τον Σωζοπολίτη Βατοπεδινό ιερομόναχο Θεόφιλο.⁶³

Οι βιαιοπραγίες των Οθωμανών ήταν αρκετές κυρίως στα περίχωρα, ενώ, σύμφωνα με αφηγήσεις κατοίκων, δεν ήταν λίγοι αυτοί που αρπάζονταν από τις οικογένειές τους για να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στόλο. Μια τέτοια απαγωγή αναφέρει ο Σέργιος ο Μακραίος στην *Πεντηκονταετηρίδα*. Όταν ξέσπασε η επανάσταση του 1821, ο μητροπολίτης Σωζόπολης Παΐσιος, απαγόμενος στην Κωνσταντινούπολη, στραγγαλίσθηκε καθ' οδόν.⁶⁴

Μετά το τέλος του Ρωσοτουρκικού πολέμου το 1828-1829 η περιοχή ερημώθηκε, είτε λόγω της μετανάστευσης των κατοίκων είτε λόγω της πανώλης.⁶⁵ Η Σωζόπολη κατοικείται «νυν», αναφέρει ο Κωνσταντινίδης το 1932, από τρεις χιλιάδες περίπου

⁶¹ Ο.π., σ. 161 και 166. Ο Βαφεύς σε ένα σημείο αναφέρει ότι η Μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου καταστράφηκε από τον οθωμανικό στόλο κατά την αντιμετώπιση των επιδρομών των πειρατών Κοζάκων (1624-26), ενώ σε άλλο ότι κήκε από τυχαία πυρκαγιά το 1865: «*Κάηκαν όλα τα κελιά και ο γυναικωνίτης. Η πυρκαγιά προήλθε από απροσεξία γυναικών που πανηγύριζαν στο προαύλιο*». Βαφεύς, σ. 186 και 224.

⁶² Ο.π., σ. 162 και 164.

⁶³ Ο.π., σ. 165, 167 και 170.

⁶⁴ Ο.π., σ. 167-8.

⁶⁵ Ο.π., σ. 169. Οι Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι (1828-29, 1853-56, 1877-78) συνοδεύτηκαν με αθρόες μετακινήσεις βουλγαρικών πληθυσμών από τα βόρεια του Δούναβη στην Ανατολική Ρωμυλία. Βλ. Κοτζαγεώργη, σ. 1.

κατοίκους, όλοι Έλληνες, που διακρίνονται για τη φιλομουσία, φιλοπατρία και επιχειρηματικότητα, αλλά και «*επί εριστικό πνεύματι*».⁶⁶ Μεγάλο είναι και το εμπόριο καυσίμου ξυλείας και ξυλανθράκων που στέλνονται στη Ρουμανία και στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁷ Η εκκλησιαστική της περιφέρεια, ήδη από το 1829, ήταν ενωμένη με αυτήν της Αγαθούπολης. Στα τέλη του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) καταλήφθηκε από τους Κιρκάσιους, ενώ από τους Ρώσους καταλήφθηκε τη 10η Ιανουαρίου 1878.

Αγαθούπολη

Η Αγαθούπολη βρίσκεται στις βορειοδυτικές ακτές της Μαύρης Θάλασσας, και μάλλον ιδρύθηκε από Μιλήσιους αποίκους τον 7ο π.Χ. αιώνα. Πέρα από τα ψηλά της τείχη, η ίδια βρισκόταν σε μια φυσικώς οχυρωμένη θέση. Στα 522 π.Χ. υποτάχθηκε στους Πέρσες και απελευθερώθηκε μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Μέχρι το 341 π.Χ. ήταν φόρου υποτελής στο θρακικό βασίλειο των Οδρυσών και στη συνέχεια υπάχθηκε στο Μακεδονικό κράτος του Φιλίππου του Β'. Η ονομασία της σε Αγαθούπολη μάλλον έγινε λίγο μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου από τον στρατηγό Αγάθωνα. Ο Ε. Γ. Βαφεύς αναφέρει ότι οι Ίωνες άποικοι, αφού ευχαρίστησαν τον Απόλλωνα για την αγαθή τους τύχη, την ονόμασαν Αγαθούπολη, υπάρχει όμως και η πιθανότητα να χτίστηκε προς τιμήν της λατρευόμενης θεάς «Αγαθής Τύχης».⁶⁸ «Αυλαίου Τείχος» ονομάστηκε από τον αυτοκράτορα Βεσπασιανό, που έχτισε τα τείχη περίπου το 71 μ.Χ., προς τιμήν του προκατόχου του αυτοκράτορα Βιτελίου Αύλου. Το 431 μετονομάστηκε και πάλι Αγαθούπολη. Ο Ε. Γ. Βαφεύς αναφέρει: «*Διά της εκκλησιαστικής ιστορίας μανθάνομεν ότι η περιφέρεια Αγαθουπόλεως εδέχθη τα διδάγματα του Ναζωραίου από τον Β μ.Χ. αιώνα... και ότι ο Απόστολος Ανδρέας ήτο ο κατεξοχήν διδάσκαλος*».⁶⁹

Κατά τον αγώνα της κατά των Βουλγάρων τους βυζαντινούς χρόνους η πόλη δοκιμάστηκε πολλές φορές, ιδιαίτερα στους χρόνους των Κομνηνών και των Παλαιολόγων. Για τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Άγγελο (1185-1195) ο Σάθας αναφέρει στη *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*: «*Βασιλεύς δε δεύτερον στρατεύει κατά των Μυσών. Ήκουσε γαρ μηκέτι περί τα όρη και τους βουνούς ενδιατρίβειν αυτούς, αλλά και Σκύθας συλλαβόντας και αυτήν αυλίζεσθαι Αγαθούπολιν, κακά δρώντες μέγιστα*». Το 1204 η Αγαθούπολη περιήλθε στην κυριαρχία των Φράγκων και το 1256 στην κυριαρχία των Βουλγάρων. Αφού την απελευθέρωσε ο Μιχαήλ Παλαιολόγος, γύρω στο 1300, και πάλι περιήλθε στους Βούλγαρους, ενώ τριάντα χρόνια αργότερα δοκιμάστηκε από τους αποστατούντες Καταλανούς μισθοφόρους του Βυζαντίου. Τους χρόνους του Ανδρονίκου Δ' του Παλαιολόγου (1376-78) εμφανίζεται ως ακμάζουσα και ευημερούσα εμπορική πόλη, προστατευόμενη από ισχυρότατα τείχη.

⁶⁶ Ο.π., σ. 170-171.

⁶⁷ «*Η βιομηχανία της ξυλείας ήτο προηγμένη και ένας σοβαρός κλάδος εισοδήματος. Χιλιάδες επί χιλιάδων τόνων καυσίμου, προς κτίσιμον ή ναυπήγησιν ύλης... εφορτόνονται εις τα καράβια... τας σανίδας προς κατασκευήν οικειών και ναυπήγησιν... επαράγουν... Κωστή, Προδίοφο, Τύρνοβο*». Βαφεύς, σ. 242.

⁶⁸ Ίωνες και Φωκείς ίδρυσαν αργότερα την Αγαθούπολη ή Αγάθη κοντά στη Μασσαλία.

⁶⁹ Βαφεύς, σ. 220. Από την Εκκλησιαστική Ιστορία Κυριακού. Περίοδος Β, σ. 367, 313-860.

Ο Μωάμεθ ο Β΄ διέταξε τον Καρατζά πασά να καταλάβει και να καταστρέψει όλα τα κάστρα. Ύστερα από μακρά πολιορκία οι Οθωμανοί κατέλαβαν το φρούριο της Αγαθούπολης και, χρησιμοποιώντας άφθονη πυρίτιδα, ανατίναξαν τα τείχη. Πολλοί από τους κατοίκους διέφυγαν από τις δύο υπόγειες στοές προς τις δασώδεις εκτάσεις, ενώ άλλοι διέφυγαν με ιστιοφόρα, άλλοι προς την Κωνσταντινούπολη και άλλοι προς τη Βλαχία (σημερινή Ρουμανία) και Ρωσία.⁷⁰ Με προκήρυξη ο Μωάμεθ Β΄ υποσχέθηκε στους χριστιανούς προστασία ζωής και περιουσίας και κάποιοι επέστρεψαν. Για περίπου τετρακόσια εξήντα χρόνια η πόλη έζησε ήσυχα (με εξαίρεση κάποιες επιδρομές Κιρτζαλήδων, Καυκάσιων και Ρώσων).⁷¹

Παρ' όλο που την περίοδο της τουρκοκρατίας η Αγαθούπολη ήταν μια επαρχιακή μικρή πόλη, στο τέλος του 19ου αιώνα είχε εξελιχθεί σε ακμάζουσα πόλη με 7.000-8.000 κατοίκους, αποκλειστικά Έλληνες, με χίλια περίπου διώροφα και τριώροφα σπίτια. Μαζί με τις δύο γειτονικές κωμοπόλεις Παλιό και Νέο Βασιλικό, τα δύο κεφαλοχώρια Κωστή και Προδίλοφο (χωριά αναστενάρηδων), τον Άγιο Στέφανο και το Καλαντζάκι, αριθμούσε περίπου 15.000 Έλληνες, «*με μόνη παραφωνία, στο μικρό διάστημα της Βουλγαροκρατίας, τους λιγοστούς Βουλγάρους Δημοσίους Υπαλλήλους*».⁷² Ήταν έδρα επισκοπής της μητρόπολης Αδριανουπόλεως, και το 1821 (1829 κατά τον Γερμίδη) προήχθη σε μητρόπολη Σωζοαγαθουπόλεως, με τον μητροπολίτη Άνθιμο (αργότερα πατριάρχη). Μέσα στην πόλη υπήρχαν τέσσερις βυζαντινές εκκλησίες (ο μητροπολιτικός ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ο ναός της Αναλήψεως, της Αγίας Μαρίνας και του Αγίου Γεωργίου), και τέσσερα παρεκκλήσια, ενώ έξω από την πόλη υπήρχε μια νεότερη εκκλησία, του Αγίου Δημητρίου, και πολλά αγιάσματα. Τέλος, υπήρχε και η Μονή του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου σε μια κρημνώδη πλευρά του ακρωτηρίου της. Σύμφωνα με στατιστικά δεδομένα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η μητρόπολη Σωζοαγαθουπόλεως στις αρχές του 1878 είχε 17.100 Έλληνες και 3.100 Βούλγαρους, ενώ το 1907 είχε 9 ναούς, 10 ιερείς, 8 σχολεία, 11 δασκάλους, 4 δασκάλες, 550 μαθητές και 150 μαθήτριες. Υπήρχε εξατάξια Αστική Σχολή Αρρένων (αναφέρει ότι το 1918 ήταν ακόμη καινούργιο...) και ένα εξατάξιο Παρθεναγωγείο, με 600 περίπου μαθητές και μαθήτριες.⁷³

Η κυριότερη ασχολία των Αγαθουπολιτών ήταν η εμπορική ναυτιλία, με την οποία ασχολούνταν τα τρία τέταρτα των κατοίκων. Καράβια, δέκα μέχρι εφτακοσίων τόνων, αρμένιζαν στη Μαύρη Θάλασσα, στην Προποντίδα, στο Αιγαίο, στη

⁷⁰ Γερμίδης, σ. 291-93. Κάτω από το λιμάνι της Αγαθούπολης οι Βυζαντινοί είχαν κατασκευάσει τεχνητή σήραγγα που ένωνε την πόλη και το κάστρο με την αντίπερα όχθη. Την κατασκεύασαν οι Βυζαντινοί για να θέτουν τον εχθρό εντός δύο πυρών. Ήταν μήκους περίπου τριών τετάρτων του μιλίου, από το σπίτι του Ευστάθιου Πολυχρονιάδη μέχρι το Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, με την έξοδο πίσω από το ιερό. Εκτός από δραπετεύσεις, χρησίμευσε και για αποστολή αγγελιαφόρων. Όταν οι Αγαθουπολίτες απειλούνταν από τη θάλασσα, κατέφευγαν στα βουνά, και κυρίως στο όρος Παπιά, όπου κατέφευγαν και σε καιρούς επιδημιών, χολέρας ή πανώλης. Βλ. και Βαφεύς, σ. 86-87, 124 και 232.

⁷¹ Πατριαρχικό έγγραφο (7131) αναφέρει ότι τον Ιούλιο του 1623 παραιτείται ο Άνθιμος Β΄ «*διά την ερήμωσιν της πόλεως εκ των συχνών αιχμαλωσιών των Ρώσων και των λοιπών περισπασμών υπό των Αγαρηνών*». Βαφεύς, σ. 221.

⁷² Γερμίδης, σ. 294.

⁷³ Ευάγγελος Στ. Υφαντίδης, *Μητρόπολη Σωζοαγαθουπόλεως: Εκκλησία-Γένος-Παιδεία-Πολιτισμός*, διδακτορική διατριβή, Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2000, σ. 130.

Μεσόγειο –από τη Βηρυτό και την Αλεξάνδρεια μέχρι το Γιβραλτάρ–, ενώ τα ταξίδια διαρκούσαν 6-9 μήνες. Από τον εμπορικό στόλο μεγάλο μέρος σωζόταν μέχρι το 1914, όταν έλαβε χώρα ο βίαιος εκπατρισμός των κατοίκων. Το μεγαλύτερο πλούτο τον έφερε η εμπορική ναυτιλία, δεύτερη η αλιεία, και ακολουθούσαν τα σταφύλια και οι δημητριακοί καρποί, η ξυλεία, η κτηνοτροφία, τα κάρβουνα, κ.λπ.⁷⁴

Εκτός από την ανεπτυγμένη αλιεία, άλλος πλουτοπαραγωγικός κλάδος της περιοχής ήταν η εκμετάλλευση των απέραντων δασών, κυρίως από δρυς. Εξάγονταν μεγάλες ποσότητες καυσόξυλων και ξυλανθράκων, αλλά και οικοδομήσιμη και ναυπηγήσιμη ξυλεία. Μεγάλοι κορμοί δέντρων (μήκους δέκα και πλέον μέτρων) μεταφέρονταν στη Ρουμανία, όπου χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή βάρων, γεφυριών και τραβερσών σιδηροδρομικών γραμμών. Η ξυλεία παρασκευαζόταν από ειδικούς τεχνίτες-υλοτόμους από το χωριό Κωστή, ενώ οι ξυλάνθρακες κατασκευάζονταν από ειδικούς τεχνίτες Βούλγαρους από τα γύρω χωριά της Αδριανούπολης και του Ορτάκιοϊ. Στην περιοχή της Αγαθούπολης ευδοκίμωσε και η αμπελουργία και εξάγονταν μεγάλες ποσότητες εκλεκτών κρασιών, ιδιαίτερα πριν από το 1900. Επίσης, είχε δύο σιδηρουργεία και τρία λευκοσιδηρουργεία.⁷⁵

Η ζωή των κατοίκων ήταν ευχάριστη:

*«Τα παραλιακά καφενεία και οι ταβέρνες ήσαν όλες γεμάτες... Όλον τον χειμώνα ήτο μια αδιάπτωτος διασκέδασις εις τα ποτοπωλεία, όπου έπαιζαν μουσικοί όμιλοι, με όργανα, βιολιά, λαούτα, φουσαρμόνικες, λατέρνες, μαντολίνα, ζουρνάδες... έπαιζαν τα δημώδη τοπικά... καντάδες, τους ελληνικούς χορούς, τα ευρωπαϊκά βάλς, καντριλιες, μαζούρκες ως και τα πεταχτά Παναθήναια, δίχως να εξαιρούνται οι αμανέδες... Το καλοκαίρι απολάμβαναν το κολύμπι στη θάλασσα».*⁷⁶

Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα η Αγαθούπολη, με τον ελληνικό πληθυσμό της, ζούσε μια ζωή ήσυχης, συνεχίζει ο Γερμίδης. Όμως, στις αρχές του 20ού αιώνα εμφανίζονται συμμορίες βούλγαρων κομιτατζήδων που τις οργάνωνε το βουλγαρικό Θρακικό Κομιτάτο. Οι Αγαθουπολίτες συγκρότησαν και αυτοί ένοπλες ομάδες, και από το 1911 δρα κυρίως στο Κωστή [το κέντρο του αναστεναριού] το ελληνικό κομιτάτο, με αρχηγό τον καπετάν Θεόδωρο Αμπατζόγλου από τη Βύζα.⁷⁷ Το 1912 άντρες του κομιτάτου ληστεύουν το ταχυδρομείο για να μπορέσουν να εξοικονομήσουν χρήματα για τις ανάγκες του αγώνα. Αποτέλεσμα της ληστείας αυτής ήταν η φυλάκιση πολλών κατοίκων, από τους οποίους μερικοί ζουν ακόμη σήμερα, αποφυλακισθέντες τότε με την έκρηξη του Βαλκανικού πολέμου, έπειτα από τετράμηνη φυλάκιση.

⁷⁴ Γερμίδης, σ. 297. Η Αγαθούπολη δεν είχε σιδηροδρομική συγκοινωνία, είχε όμως θαλάσσια. Βλ. Βαφεύς, σ. 240 και 231.

⁷⁵ Ο.π., σ. 298-299 και 301. Ο Χουρμουζιάδης αναφέρει επίσης τα μεταλλεία του σιδήρου στο Μικρόν Σαμακόβιον, όπου «πλείστοι εκ των χωρίων τούτων [αναστενάρηδων] ειργάζοντο». Αν. Χουρμουζιάδης, σ. 18-19, ανατύπωση, σ. 157-158. Οτι «σίδηρος εξήγετο παλαιότερον εις Στράντζαν», αναφέρει και ο Γιαννακάκης, *Ιστορία της Θράκης*, σ. 218.

⁷⁶ Βαφεύς, σ. 244-245: «Συχνάκις και αυτοί οι ολίγοι Τούρκοι χωροφύλακες, ανέμενον με ανυπομονησίαν πότε θα εγίνετο δημόσιος χορός, ίνα και αυτοί συνδιασκεδάσουν». Επίσης, «έβγαίναν με τες βάρκες και τα πανιά στις βόλτες. Ήτο ένα από τα ρομαντικότερα θεάματα... το σπορτ της λεμβοδρομίας. Το χειμώνα πολλοί έθετον εις εφαρμογήν τα έλκηθρα και το κυνήγι».

⁷⁷ Το 1939 ζει στο Κιλκίς, άπραγος γέρος πλέον. Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», ΑΘΛΓΘ, τόμος ΣΤ, Εν Αθήναις 1939-40, σ. 225-226. Βλ. και Υφαντίδη, σ. 195.

Το 1903 οι Βουλγαρομακεδόνες επαναστάτες διάλεξαν την ημέρα της μνήμης του Προφήτη Ηλία, 20 Ιουλίου (παλ. ημερολογίου), την «Ηλίν-Ντεν», δηλαδή «Μέρα του Ηλία», για να θέσουν την επανάσταση υπό την προστασία του. Η «ψευδεπανάσταση» επικεντρώθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα της περιοχής των Σαράντα Εκκλησιών, δηλαδή στις πόλεις της επαρχίας Βιζύης, Αγαθούπολη και Βασιλικό, και στις κωμοπόλεις Προδίλοφο και Κωστή [περιοχές όπου κατοικούσαν αναστενάρηδες], «όπου έκαψαν είκοσι χωριά και σκότωσαν πολλούς από τους τούρκους και έλληνες κατοίκους».⁷⁸ Το Βουλγαρικό Κομιτάτο εξαπέλυσε και άλλες συμμορίες υπό τους αρχικομιτατζήδες Ντίκωφ και Σισμάνωφ. Οι Αγαθουπολίτες άρχισαν τη συγκρότηση και άλλων ομάδων, κυρίως από τα χωριά Προδίλοφο και Κωστή, που εξοπλίζονταν με όπλα που έστελναν έμπιστα πρόσωπα από την Κωνσταντινούπολη.⁷⁹ Όμως οι Βούλγαροι κομιτατζήδες κατέλαβαν το Βασιλικό, το Προδίλοφο και το Κωστή. Οι συμμορίτες, στο δρόμο προς την Αγαθούπολη, υπό την αρχηγία του Βοϊβόδα Τσένωφ, κατέλαβαν τις οδούς, συνέλαβαν τους εργάτες στα χωράφια και, όταν έφτασαν στην πόλη, ζήτησαν συνάντηση με τους δημογέροντες. Ο Ε. Γ. Βαφεύς, μικρό ακόμη παιδί, θυμάται:

«Ήτο 6 Αυγούστου 1903, ανήμερα της Μεταμορφώσεως, ότε ο Μητροπολιτικός Ναός «Κοίμησις» ήτο πεπληρωμένος από εκκλησίασμα. Έμπροσθεν του εικονοστασίου είχαν τεθή κοφίνια από τα πρωτοριμασμένα σταφύλια, τα οποία επρόκειτο ο ιερέυς να ευλογήση μετά την λειτουργίαν. Γράφω εγκύρως καθότι ήμουν παρών. Η λειτουργία ήτο εις το μέσον, προτού τελεσθή η δοξολογία, ότε έρχεται βιαστική είδησις προς τον προύχοντα Χριστοδουλάκην Σαρόγλου, όστις, ως Λογοθέτης, κατείχε το παραθρόνιον του δεσποτικού θρόνου. Βλέπω αίφνης τον Σαρόγλου να πηγαίνει βιαστικά προς το ιερόν, από όπου, κατόπιν συνεννοήσεως μετά των δύο ιερέων, εξέρχεται ο πατήρ μου και εφημέριος (Παπά Γεώργιος), ο οποίος διακόπτων τους ψάλτας λέγει: «Αγαπητοί χριστιανοί, ήλθεν είδησις ότι οι Βούλγαροι Κομιτατζήδες... πλησιάζουν προς την πόλιν μας. Είναι όθεν επιβεβλημένον μας καθήκον να διακόψωμεν την λειτουργίαν, και μεταβώμεν εις το έξω μέρος της πόλεως, άλλοι μεν να σκάψουν το χαντάκι (τάφρον)... όσοι έχουν όπλα, να σπλισθούν και να λάβουν θέσεις αμύνης...» Ως εκ θαύματος ευρέθησαν εκατοντάδες όπλων... απεσοβήθη η κάθοδος των Κομιτατζήδων... μετά οκτώ ημέρας... έστειλαν είδησιν διά βοσκού τινός, ότι ο Αρχικομιτατζής Αγγελώφ εκάλει εις συνάντησιν τον προύχοντα Χριστοδουλάκην Σαρόγλου και τινας άλλους... προς συνεννόησιν... Εζήτησε να μάθη αν κρύπτονται Τούρκοι εντός της πόλεως, και εις την αρνητικήν απάντησίν των εδήλωσεν την επιθυμίαν όπως επιτραπή εις εν σώμα Κομιτατζήδων να εισέλθη... προς κατάσχεσιν των τουρκικών δημοσίων αποθηκών άλατος και των αρχείων εισπράξεων του Οθωμανικού φόρου... κρασιού, ψαροσύνης, οιοπνεύματος, φόρου καπνών κλπ., με την υπόσχεσιν ότι δεν θα διακινδυνεύση κανείς... επίσης... διά κοινού εράνου υποχρεωθή να προσφέρη 500 χρυσάς λύρας προς

⁷⁸ Βογαζλής, σ. 15-16. Επίσης, Υφαντίδης, σ. 123-124, υποσημ. 2 και 3.

⁷⁹ Γερμίδης, σ. 304.

*ενίσχυσιν του Κομιτάτου... Εν εναντία περιπτώσει θα επυρόλουν την πόλιν... Ούτω και εγένετο».*⁸⁰

Μετά την τουρκική μεταπολίτευση του 1908, το ελεύθερο Ελληνικό Βασίλειο εκδήλωσε ενδιαφέρον για τη δίωξη των βουλγαρικών συμμοριών και έστειλε αποστολή δοκιμασμένων Ελλήνων αξιωματικών, με ψευδώνυμα, ως προξενικών υπαλλήλων στα ελληνικά προξενεία Αδριανουπόλεως, Σαράντα Εκκλησιών, Ραιδεστού και Μαλαγάρων. Με την καθοδήγησή τους ιδρύθηκαν σ' όλη σχεδόν τη Θράκη κλιμάκια του θρακικού τμήματος του Μακεδονικού Κομιτάτου Αθηνών, με την ονομασία «Αναγνωστήρια». Αυτά διεύθυναν τοπικές επιτροπές, οι οποίες, εκτός από τη μύηση και άλλων πατριωτών, ασχολούνταν με την προμήθεια και μεταφορά όπλων και τη συγκρότηση και διατήρηση ενόπλων σωμάτων. Τοπικές ελληνικές οργανώσεις, αν και έφεραν ονόματα όπως «φιλεκπαιδευτικός σύλλογος» και «φιλανθρωπικό σωματείο», ουσιαστικά είχαν μεταβληθεί σε ένοπλα σωματεία άμυνας κατά των κομιτατζήδων.⁸¹ Πρόεδρος της επιτροπής του «Αναγνωστηρίου» Αγαθουπόλεως ήταν ο αρχιερατικός επίτροπος Παπαγεώργιος Πολυχρονιάδης, και μέλη της ο ιατρός Δημ. Σαρόγλου, στο Βασιλικό οι αδελφοί Δανηλίδη, στο Προδίλοφο ο Νικηφ. Δανηλίδης και ο Κων. Σκορδόπουλος, και στο Κωστή οι Μιχαήλ και Κυριάκος Δούντας και ο Μαρίνος Μαρινέλης (χωριά αναστενάρηδων):

*«Τον Πρόεδρο, ιερέα Παπαγεώργιο Πολυχρονιάδη, τον συνέλαβαν οι βούλγαροι ύστερα από την κατάληψη της περιφέρειας Αγαθουπόλεως τον Νοέμβριο του 1913. Αφού τον βασάνισαν απάνθρωπα, τον κατακρεούργησαν στις όχθες του ποταμού Αρίσβου (αλλιώς Ρέσβη). Το έτος 1913 το Βουλγαρικό κομιτάτο ανάγκασε τους κωστιανούς να παραδώσουν όπλα, χρήματα και ό,τι άλλο πολύτιμο είχαν. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μετά τον βαλκανικό Πόλεμο εκτοπίστηκαν από το Κωστή 1.580 έλληνες, ενώ από το Προδίλοφο εκδιώχθηκαν 810».*⁸²

Οι δε Έλληνες εκκαθάρισαν την περιοχή από τις δύο νέες βουλγαρικές συμμορίες. Ο Κωνσταντίνος Κουκκίδης επίσης πληροφορεί:

*«...εις όλας τας σπουδαίας πολιτείας συνεστήθησαν επιτροπαί (κομιτάτα). Εις το Σαμακόβι... ο εκεί ιατρός Κύρκος Κ. Κύρκου προΐστατο του κομιτάτου... ν' αντιπαλαίση κατά φοβερών εχθρών... Σισμάνωφ και Ντίκωφ, αρχικομιτατζήδες... ωργάνωσε την αντίστασιν των γηγενών Ελλήνων την οποίαν λόγω της κοινότητος του κινδύνου απεδέχοντο και αι τουρκικαί αρχαί... Η Ελληνική ομάς είχε να περιφρουρήση ευρυτάτην περιφέρειαν... Αγαθούπολιν... Νυάδα... Μήδειαν, την Στράντζαν... Τυρολόην, το Λουλέμπουργκαζ, τας Σαράντα Εκκλησίας και το Σαμακόβι».*⁸³

⁸⁰ Βαφεύς, σ. 260-262. Ο Ευθύμιος Βαφέας γεννήθηκε το 1893 στην Αγαθούπολη. Πατέρας του ήταν ο ιερέας Γεώργιος Βαλασίου Βαφεύς και μητέρα η Μαργίτσα Τσολάκη. Αποφοίτησε από την επτατάξια Αστική Σχολή της Αγαθούπολης και στα δεκατέσσερα πήγε στην Κωσταντζα. Ύστερα από τρία χρόνια, τον Ιούνιο του 1910, έφυγε για την Αμερική με το ατμόπλοιο Θεμιστοκλής. Το έργο του *Ιστορία της Αγαθουπόλεως και Βορειοανατολικής Θράκης* το έγραψε το 1947. Βλ. και Υφαντίδη, σ. 124, υποσημ. 3.

⁸¹ Γερμίδης, σ. 305. Επίσης, Βαφεύς, σ. 269, 272-273. Βλ. και Βογαζλή, σ. 24, και Κυριακή Μαμώνη, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας (1861-1922): Ιστορία και Δράση*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1995.

⁸² Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 226. Επίσης, Υφαντίδης, σ. 195 και 204.

⁸³ Κωνσταντίνος Κουκκίδης, «Ο Αντιβουλγαρικός Θρακικός Αγών», ΑΘΛΓΘ, 1958, σ. 197 και 203.

Τα ευτυχισμένα χρόνια για την Αγαθούπολη τελείωσαν οριστικά με την κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού πολέμου, από τις αρχές του οποίου η Αγαθούπολη καταλήφθηκε, με όλη σχεδόν τη Θράκη, από τους Βούλγαρους. Υπό την κατοχή τους έμεινε για οχτώ περίπου μήνες, ως τον Ιούλιο του 1913, κατά τη διάρκεια των οποίων οι βουλγαρικές αρχές, λόγω της συμμαχίας με την Ελλάδα, περιορίστηκαν σε μικροεπιτάξεις και αρπαγές περιουσιών. Τον Αύγουστο του 1913 τα τουρκικά στρατεύματα ανακατέλαβαν όλη την Ανατολική Θράκη και ένα μέρος της Δυτικής, μαζί και την περιφέρεια Αγαθουπόλεως, όπου εγκαταστάθηκαν πάλι οι τουρκικές αρχές. Τέλος, με τη συνθήκη ειρήνης μεταξύ Τουρκίας και Βουλγαρίας, οι Βούλγαροι εγκαταστάθηκαν οριστικά στην Αγαθούπολη (και στην Ανατολική Θράκη), η οποία, μαζί με την περιφέρειά της, παραχωρήθηκε οριστικά στην κυριαρχία της Βουλγαρίας. Οι βουλγαρικές αρχές εγκαταστάθηκαν από τις 13 Νοεμβρίου του 1913. Ο Έλληνας δήμαρχος αντικαταστάθηκε, οι ελληνικές εκκλησίες και τα σχολεία καταλήφθηκαν, οι ιερείς και οι δάσκαλοι και γενικά οι διανοούμενοι εξορίστηκαν, και η ελληνική γλώσσα απαγορεύτηκε. Οι τουρκικές αρχές της Ανατολικής Θράκης, σε εφαρμογή σχετικής συμφωνίας με τη Βουλγαρία, έστειλαν στην περιοχή Αγαθουπόλεως χίλιες οικογένειες Βούλγαρων χωρικών από χωριά της περιοχής Γέννας και Μπουνάρ-Χισάρ του νομού Σαράντα Εκκλησιών. Οι βουλγαρικές αρχές τις εγκατέστησαν μέσα σε σπίτια Αγαθουπολιτών, των οποίων η ζωή έγινε έτσι δύσκολη, ενώ άρχισαν να καταλαμβάνουν και τα μαγαζιά και τα χωράφια των Ελλήνων.⁸⁴

Από το πρωί της Παρασκευής της 11ης Ιουλίου του 1914 (τον ίδιο μήνα που κηρύχθηκε και ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος) βούλγαροι κήρυκες διαλαλούσαν, κατ' εντολήν των επίσημων τοπικών αρχών, ότι σε τρεις μέρες φτάνουν από την Ελλάδα δύο πλοία με πρόσφυγες Βούλγαρους που έδιωξε από τα χωριά τους η ελληνική κυβέρνηση. Αυτοί, εξοργισμένοι για το διωγμό τους, απειλούν να σφάξουν όλους τους Έλληνες της επαρχίας, τη ζωή των οποίων δεν μπορούσε να εξασφαλίσει η βουλγαρική κυβέρνηση. Για να σωθούν, έπρεπε όλοι οι Έλληνες της επαρχίας να φύγουν αμέσως, εντός τριών ωρών, για την Ελλάδα. Τότε ξεκινά ένα δεύτερο μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα.

Οι Έλληνες πρόκριτοι μάταια απευθύνθηκαν στις βουλγαρικές αρχές, καθώς όλες οι τηλεφωνικές επικοινωνίες είχαν σκόπιμα κοπεί. Αμέσως άρχισε η «αλλόφρων» έξοδος των Ελλήνων, που άρχισαν να επιβιβάζονται στα ελλιμενισμένα καράβια τους, εγκαταλείποντας όλη την κινητή και ακίνητη περιουσία τους. Οι βουλγαρικές αρχές τους ειδοποίησαν ότι τα καράβια τους είχαν κατασχεθεί ως λεία πολέμου, και, για να φύγουν με αυτά, έπρεπε να καταβάλουν το αντίτιμο της αξίας τους. Οι ιδιοκτήτες των ιστιοφόρων αναγκάστηκαν να κάνουν κοινό έρανο και να ξαναγοράσουν τα καράβια τους. Τα πρώτα εννέα ιστιοφόρα απέπλευσαν με 1.200 περίπου άτομα και έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου τροφοδοτήθηκαν με τη

⁸⁴ «Όταν μετά την Βουλγαρικήν κατοχήν του 1913 έφερον Βουλγάρους πρόσφυγας και ηνάγκασαν τους Αγαθουπολίτας να δεχθούν και στεγάσουν ανά μίαν οικογένειαν προσφύγων, οι Βούλγαροι με τα γουρουντσάρουχά των, εντρέποντο να πατούν επάνω εις τα χαλιά ανεβαίνοντες τις σκάλες. Οτε δε έφθανον εις τον θάλαμον και έβλεπον τους πολυελαίους και την ωραίαν διακόσμησιν... εντρέποντο, συνεστέλλοντο προς στιγμήν, βλέποντες προ αυτών παλάτια αντί τες καλύβες εις τες οποίες αυτοί συνήθως έζων!...» Βαφεύς, σ. 241.

μέριμνα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Έπειτα συνέχισαν και έφτασαν στη Θεσσαλονίκη. Την ίδια διαδρομή έκανε με ατμόπλοιο άλλη ομάδα από 1.800 περίπου άτομα. Περίπου δέκα χιλιάδες Αγαθουπολίτες σκόρπισαν στον Πειραιά, στον Βόλο, στη Μυτιλήνη, στην Αμερική.⁸⁵

Οι συνθήκες εκπατρισμού των Ελλήνων των γύρω ελληνικών (αναστενάρικων) χωριών Κωστή, Προδίλοφο, Βασιλικό και Καλαντζάκι ήταν επίσης δύσκολες: «δερόμενοι και ληστευόμενοι» σ' όλη τη διάρκεια της διαδρομής τους προς την Αγαθούπολη, επιβιβάστηκαν στο βουλγαρικό ατμόπλοιο Μπουλγκάρια, που τους μετέφερε και τους «πέταξε κυριολεκτικά» στην Κωνσταντινούπολη, παίρνοντας για κάθε άτομο ναύλα 6-10 χρυσές λίρες. Αφού τους περιέθαλψε κι αυτούς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οι 1.200 πρόσφυγες επιβιβάστηκαν στο περσικό ατμόπλοιο Περσέπολις που τους μετέφερε στη Θεσσαλονίκη, όπου έμειναν έξι χρόνια περίπου σε παραπήγματα.⁸⁶ Κάποιοι έμειναν στην Κωνσταντινούπολη, ενώ άλλοι διέφυγαν στη Βάρνα και στον Πύργο. Ο Στίλπων Κυριακίδης, που αναφέρει 1.200 άτομα από Προδίλοφο και Κωστή, γράφει:

*«...ενταύθα θα παραθέσωμεν απόσπασμα εκθέσεως... του υγειονόμου Θεσ/νίκης ιατρού Ιερομνήμονος, όστις επεσκέφθη αυτούς ελθόντας διά του Περσικού ατμοπλοίου Περσέπολις... όπερ μετέφερε τους πρόσφυγας τούτους εξαντληθείσης της αποθήκης του ύδατος υπό των διψαλέων και νήστεων επιβατών του... Άπαντες οι πρόσφυγες ούτοι ευρίσκονται εις κατάστασιν απελπισίας και φρίκης, διαμείναντες νήστεις ολόκληρα ημερονύκτια... Εκ της γενικής εξετάσεως και ανακρίσεως όλων ανεξαιρέτως των προσφύγων συνάγεται ότι οι Βούλγαροι κομιτατζήδες... επετέθησαν κατά των Ελληνικών τούτων χωριών και διέπραξαν πάσαν αποτρόπαιον και εγκληματικήν πράξιν. Πολλούς εφόνευσαν, άλλους ετραυμάτισαν και ποικιλοτρόπως εκακοποίησαν δι' όπλων, μαχαιρών και των υποκοπάνων. Βία εξεδίωξαν αυτούς των οικιών και καταστημάτων αυτών κατασχόντες πάσαν αυτών την κινητήν και ακίνητον περιουσίαν, και τους εξεδίωκον έξω των χωριών αυτών, νύκτωρ δ' επιτίθεντο έτερα στίφη κομιτατζήδων και απεγύμνωναν τους δυστυχείς τούτους πρόσφυγας. Ήρπαζον τας γυναίκας και τας παρθένους, τας οποίας ητίμαζον ενώπιον των συζύγων και γονέων των, μεθ' ων και συνεπλέκοντο, το δε αποτέλεσμα ήτο ότι αύται εξηφανίζοντο, αγνοουμένης της τύχης των. Εκ των ενταύθα αφιχθέντων ένας Νικόλαος Γεωργάκης ετών 45 περίπου εκ των κακώσεων και της εξαντλήσεως απεβίωσε σήμερα εν τω ατμοπλοίω μόλις τούτο κατέπλευσεν εις Θεσ/νίκην. Ένδεκα έταιροι... ήσαν τραυματισμένοι διά μαχαιρών, όπλων, λογχών, ροπάλων και άλλοι φέρουσι εγκαύματα εις διάφορα μέρη του σώματος, τα οποία τοις επροξένησαν διά λυχνίων και κηρίων... υπάρχουσι και περί τα 20 άλλα πρόσωπα και ιδία γυναίκες, αίτινες φέρουσι μικρά τινα τραύματα διά μαχαίρας και λόγχης εις διάφορα μέρη του σώματος».*⁸⁷

Η Βουλγαρία συνθηκολόγησε στο μακεδονικό μέτωπο τον Οκτώβριο του 1918, κι επειδή οι Βούλγαροι φοβήθηκαν μην τυχόν ο ελληνικός στρατός καταλάβει μαζί με την Ανατολική Θράκη και την επαρχία Αγαθουπόλεως, αλλά και για να μην έχουν

⁸⁵ Γερμίδης, σ. 306-8. Επίσης, Βαφεύς, σ. 270-271.

⁸⁶ Ο.π., σ. 308. Επίσης, Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 227.

⁸⁷ Στίλπων Κυριακίδης, «Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι», σ. 194, στο Χατζηγεωργίου, σ. 26-27.

μελλοντικά αξιώσεις οι εξόριστοι, έβαλαν φωτιά και την έκαψαν ολόκληρη (8 Οκτωβρίου). Γλίτωσαν μόνο 27 σπίτια και το καινούργιο, ακόμα, τότε κτίριο της Αστικής Σχολής Αρρένων.⁸⁸

Στα διάφορα μέρη όπου είχαν καταφύγει, οι Αγαθουπολίτες ζούσαν με το όραμα της παλιννόστησης, που φαινόταν πραγματοποιήσιμη, μια που η Βουλγαρία και η Τουρκία ήταν με το μέρος των ηττημένων του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Όμως το όραμα διαλύθηκε με την πυρπόληση της Αγαθούπολης και την παραχώρηση στην Ελλάδα της Ανατολικής Θράκης (με τις συνθήκες του Σαν-Ρέμο και των Σεβρών), χωρίς όμως την επαρχία της Αγαθούπολης, η οποία, αφού είχε καταληφθεί από τη Βουλγαρία, δε θεωρούνταν πλέον τμήμα της Ανατολικής Θράκης.⁸⁹

Το 1920 η Ανατολική Θράκη απελευθερώνεται και εγκαθίστανται ελληνικές διοικητικές αρχές. Αμέσως οι Αγαθουπολίτες Θεσσαλονίκης, οργανωμένοι στο Σύνδεσμο Θρακών «Η Αλύτρωτος Αγαθούπολις», πήραν την άδεια να ιδρύσουν νέα Αγαθούπολη στη Θυριάδα Άκρα του Εύξεινου Πόντου, λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα από την παλιά. Κωστιανοί υλοτόμοι εγκαταστάθηκαν στα δάση της περιοχής Σαμμακοβίου και άρχισαν την υλοτόμηση και κατεργασία της απαιτούμενης οικοδομήσιμης ξυλείας, ενώ μέσα σε λίγες εβδομάδες είχαν ετοιμαστεί περίπου 600 κυβικά μέτρα κατεργασμένης ξυλείας. Όμως, η καταστροφή της Μικράς Ασίας επέφερε την απώλεια και της Ανατολικής Θράκης, η οποία δόθηκε στους Τούρκους.⁹⁰

Κατά το τρίτο μεταναστευτικό ρεύμα, το 1924, πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Αλεξανδρούπολη, στη Θεσσαλονίκη, στην Αθήνα, στον Πειραιά, στη Μυτιλήνη και στην Εύβοια. Το 1926, μερικοί Αγαθουπολίτες εμποροπλοίαρχοι, με μια ομάδα από εκατό περίπου άλλες οικογένειες συμπατριωτών τους και με πρόεδρο τον Παν. Κυριακίδη, ίδρυσαν στο Ελευθεροχώρι Πιερίας τη Νέα Αγαθούπολη, η οποία εξελίχθηκε σε παραθαλάσσιο τουριστικό κέντρο, «όχι όμως και ναυτιλιακό...».⁹¹

* * *

Ο Δ. Κ. Βογαζλής άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου στη γενέτειρά του Φιλιππούπολη από το 1903 έως το 1914, οπότε αντανάστευσε στην Ελλάδα. Στη μελέτη του, εκτός από τις ελληνικές πηγές, χρησιμοποίησε και βουλγαρικές, σερβικές, νοτιοσλαβικές και τουρκικές, καθώς ήταν κάτοχος αυτών των γλωσσών. Ο ίδιος, που *«επέζησεν τα πλείστα των εν λόγω γεγονότων»*, όπως αναφέρει η διεύθυνση του περιοδικού ΑΘΛΓΘ [Πολ. Παπαχριστοδούλου], δηλώνει ότι:

«...Τον βουλγαρικό λαό, με τον οποίον πέρασα τα πρώτα σαράντα χρόνια της ζωής μου, τον γνώρισα κατά βάθος, σε όλες του τις εκδηλώσεις, τις τάξεις και τα πολιτικά

⁸⁸ Γερμίδης, σ. 308. Επίσης, Βαφεύς, σ. 279.

⁸⁹ Ο.π., σ. 309. Επίσης, Κοτζαγεώργη Ξανθίπη, «Θράκη και Ελληνισμός», Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Θρακικών Σωματείων, <http://alex.eled.duth.gr/MusicLIB/ThrakiEllinismGr.htm>, σ. 2.

⁹⁰ Πρωτόκολλο των Μουδανίων (11/10 1922). Ο Δ. Πετρόπουλος πληροφορείται από Κωστιανούς ότι το 1920 κάποιοι από αυτούς ξαναγύρισαν στη Θράκη, στο χωριό Μπουνάρ Ισάρ και σε άλλα χωριά της Βύζας, όχι όμως στο Κωστή, που το κατείχαν οι Βούλγαροι, αλλά με την καταστροφή του 1922 διασκορπίστηκαν πάλι σε διάφορα χωριά της Μακεδονίας. Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 227.

⁹¹ Γερμίδης, σ. 309.

του φρονήματα... Όσα θ' αναφέρω δεν στηρίζονται στην άμεση γνώσι και αντίληψί μου. Τα έχω σταχυολογήσει από το βουλγαρικό τύπο και ιδίως από τρία συγγράμματα της «Θρακικής Βιβλιοθήκης» των συγγραφέων *Ιβάν Τάσσεφ*, του *Στογιάν Μπεζάνωφ* και του *Μιχαήλ Ρασμποϊνίκωφ*. Και οι τρεις... έλαβαν ενεργό μέρος στην επανάστασι της Θράκης». ⁹²

Εξαρχής ο Βογαζλής κάνει διάκριση ανάμεσα στους Βορειοβούλγαρους (τους κατοίκους της Μυσίας) και στους Νοτιοβούλγαρους (τους κατοίκους της Ανατολικής Ρωμυλίας) και τους Βουλγαρομακεδόνες. Οι Βορειοβούλγαροι «όχι μόνο κανένα φυλετικό μίσος δεν τρέφουν εναντίον του Ελληνισμού... απεναντίας... μίγμα θαυμασμού και μεγάλης εκτιμήσεως». ⁹³ Τους Νοτιοβούλγαρους τους χωρίζει σε αυτούς που εκπαιδεύτηκαν και ανατράφηκαν μέσα σε ελληνικό περιβάλλον, δηλαδή μέχρι το 1845-50, και σε εκείνους που σπούδασαν στη Ρωσία, «τους εμποτισμένους με πανσλαβιστικό μίσος εναντίον του Ελληνισμού»:

«Των πρώτων τα φρονήματα απέναντί μας ταυτίζονταν με αυτά των Βορειοβουλγάρων, των δευτέρων μάλλον με αυτά των Βουλγαρομακεδόνων, όχι όμως και τόσο έντονα. Πάντως πρέπει να εξάρω –γεγονός που υπέπεσε στην άμεση αντίληψη– ότι ούτε ένας Φιλιππουπολίτης Βούλγαρος έλαβε μέρος στο ανθελληνικό κίνημα της 16 Ιουλίου 1906, από όπου ως γνωστόν άρχισε ο ανθελληνικός διωγμός. Μάλιστα οι αρχαιότεροι αυστηρώς κατέκριναν το εν λόγω κίνημα. Μόνην, μοναδική εξαίρεσι απετέλεσε ο έκφυλος... γυιος του Χατζή Γκιόκα... Είναι ανεξήγητη αυτή η νοοτροπία των Νοτιοβουλγάρων, ιδίως των αστών διανοουμένων προς τους Έλληνες. Στην αρχή του προηγούμενου αιώνας οι περισσότεροι απ' αυτούς, από τα χωριά τους κατέβηκαν και εγκαταστάθηκαν στα ελληνικά αστικά κέντρα, στη Φιλιππούπολι, Αδριανούπολι, Κωνσταντινούπολι... Πολλοί απ' αυτούς κατά τον Εθνικοσοσιαλιστικόν αγώνα του 1860 ετάχθησαν κατά του Πατριαρχείου και μάλιστα στο πλευρό των αδιαλλάκτων του Ιλαρίωνος Μακαριοπόλεως... και του Στεφάνου Βογορίδη. Αλλά μια που με το φερμάνι του Μαρτίου του 1870 η Εξαρχία αναγνωρίσθηκε σαν Εκκλησία αυτοκέφαλη και ανεξάρτητη από το Πατριαρχείο, και αφ' ετέρου το βουλγαρικό έθνος αναγνωρίσθηκε σαν έθνος χωριστό, οι εν λόγω Βούλγαροι εθεώρησαν ότι οι διαφορές τους με το Πατριαρχείο και τον Ελληνισμό έχουν τερματισθή οριστικώς». ⁹⁴

Τον Νοέμβριο του 1893 επτά διανοούμενοι Βουλγαρομακεδόνες συνήλθαν στη Θεσσαλονίκη για να βρουν τρόπο να απελευθερώσουν τη Μακεδονία, και ενδεχομένως την επαρχία Αδριανουπόλεως, από το σουλτανικό ζυγό. ⁹⁵ Ίδρυσαν την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, που σύνθημά της ήταν «Η Μακεδονία στους Μακεδόνες». Ύστερα από τρία χρόνια ιδρύθηκε στη Σόφια η Εξωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση, ή των Βερχοβιστών, που σύνθημά

⁹² Βογαζλής, σ. 35-36 και 47.

⁹³ Ο.π., σ. 35-6.

⁹⁴ Ο.π., σ. 35-6. Η Jelavich, σ. 532, γράφει: «Το 1858 ιδρύθηκε η Σλαβική Φιλανθρωπική Εταιρεία. Αντιπροσωπεύοντας τα συμφέροντα του πανσλαβισμού, πρόσφερε υποτροφίες σε νεαρούς Βούλγαρους για να σπουδάσουν στη Ρωσία... Αντί για την αγάπη και το σεβασμό για την ορθόδοξη, αυταρχική Ρωσία, πολλοί υιοθέτησαν τις ριζοσπαστικές ευρωπαϊκές ιδεολογίες. Άλλοι επηρεάστηκαν βαθιά από την ιδέα του πανσλαβισμού. Το ενδιαφέρον για τον πανσλαβισμό παρέμεινε σταθερό στη Βουλγαρία και άσκησε μεγάλη επιρροή στη βουλγαρική ιστορία».

⁹⁵ Βογαζλής, σ. 16.

της ήταν «Η Μακεδονία ολόκληρη και η Θράκη στη Βουλγαρία».⁹⁶ Οι Βερχοβιστές σκέφτονταν ότι, αν αυτονομηθεί η Μακεδονία και ενδεχομένως η Θράκη, θα γίνει ό,τι έγινε με την Ανατολική Ρωμυλία. Αντιθέτως οι αυτονομιστές της Εσωτερικής αποφάσισαν ότι, σε περίπτωση που προκύψει θέμα προσκόλλησης της Μακεδονίας και της Θράκης στη Βουλγαρία, θα προτιμήσουν μια αυτόνομη Μακεδονία.⁹⁷ Υποκινητής του ανθελληνικού κινήματος στη Βουλγαρία και στην Ανατολική Ρωμυλία, το οποίο βίωσε προσωπικά, όπως αναφέρει ο Βογαζλής, ήταν ο Νικόλα Γεννάδιεφ, σταμπουλοφικός υπουργός.⁹⁸

Αν η επανάσταση πετύχαινε, κρίνει ο Βογαζλής, θα συνέβαινε το ίδιο με αυτό που εφάρμοσαν αργότερα στην Αγαθούπολη, στο Βασιλικό, στο Ορτάκιοϊ και αλλού, όταν οι περιοχές αυτές, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, περιήλθαν ειρηνικά στα χέρια των Βούλγαρων, όταν δηλαδή τους ανάγκασαν να εκβουλγαριστούν ή να εκπατριστούν με την επιβολή βαριάς φορολογίας, με την κατάληψη των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών, με την απαγόρευση χρησιμοποίησης της ελληνικής γλώσσας, κ.λπ.⁹⁹

Η Θρακική Οργάνωση έδρασε από το 1896 έως το 1903. Οι επαναστάτες χωρίζονταν στους νομιμόφρονες και στους παράνομους. Οι πρώτοι ήταν συνήθως δάσκαλοι και παπάδες, ενώ οι παράνομοι, ένοπλοι κομιτατζήδες που στρατολογούνταν και οπλίζονταν κυρίως στη Βουλγαρία. Έδρα και των δύο τμημάτων στη Θράκη ήταν η περιοχή του «Μπουνάρ Χισάρ», γειτονική της επαρχίας Βιζύης του βιλαετίου Αδριανουπόλεως. Τα πρώτα χρόνια η δράση περιοριζόταν κυρίως στο να αποσπάσει από το Πατριαρχείο τα 8-10 καθαρώς βουλγαρικά χωριά και να τα παραδώσει στην Εξαρχία.¹⁰⁰ Η επανάσταση του 1903 απέτυχε οικτρά [από τον τουρκικό στρατό], ενώ κοπάδια προσφύγων από την περιοχή της Αδριανούπολης πλημμύρισαν τις πόλεις της Βουλγαρίας: «Και αντί να ξερριζωθεί ο Ελληνισμός, ξερριζώθηκε κατά το μεγαλύτερό του μέρος ο Βουλγαρισμός».¹⁰¹

Το 1914 έδωξαν όλους τους Έλληνες παπάδες και δασκάλους και υποχρέωσαν όλους τους Έλληνες να στέλνουν τα παιδιά τους στα βουλγαρικά σχολεία, με πρόστιμο και φυλάκιση.¹⁰² Ο καθηγητής Κώστας Νικ. Βαρβάτος παραθέτει τη μαρτυρία του Κωσταντή Στάμου (του Νικολάου και της Μαρίας, γεννηθείς στις 4-7-

⁹⁶ Ο.π., σ. 60. Το κομιτάτο των Βερχοβιστών ιδρύθηκε το 1895 στη Σόφια, αφού συνένωσε όλες τις μέχρι τότε βουλγαρικές οργανώσεις. Βλ. Υφαντίδη, σ. 123.

⁹⁷ Βογαζλής, σ. 20-22.

⁹⁸ Ο.π., σ. 61.

⁹⁹ Ο.π., σ. 31. Η Jelavich, σ. 531, αναφέρει: «Στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, τα ελληνικά είχαν αντικαταστήσει τα εκκλησιαστικά σλαβονικά, μια γλώσσα παρόμοια με τη βουλγαρική, στις περισσότερες υπηρεσίες».

¹⁰⁰ Ο.π., σ. 47-8.

¹⁰¹ Ο.π., σ. 50. Κωστιανοί, πρόσφυγες αργότερα στη Μελίκη, θυμούνται έντονα τις συχνές συμπλοκές μεταξύ Βούλγαρων και Τούρκων κατά το 1903-1904. Όταν, το 1904, ρωσικά πλοία κατέπλευσαν στη Νιάδα, οι λίγοι Τούρκοι (οχτώ οικογένειες) που τότε διοικούσαν φοβήθηκαν για τη ζωή τους. Οι Κωστιανοί τους βοήθησαν να διαφύγουν οδηγώντας τους μέχρι την Αγαθούπολη, απ' όπου με πλοίο πήγαν στην Κωνσταντινούπολη. Δ. Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 226.

¹⁰² Βογαζλής, σ. 9. Στη σελίδα 39, υποσημείωση 5, αναφέρει ότι ο βαρόνος Kalay, Αυστριακός αντιπρόσωπος στην επιτροπή που είχε συντάξει τον Οργανικό Νόμο (Σύνταγμα) της Ανατολικής Ρωμυλίας, είχε πει: «τα ελληνικά σχολεία είναι κατά πολύ περισσότερα από αυτά των δύο εθνοτήτων μαζί (Βουλγάρων και Τούρκων)». Ivan Madjaroff, *Instotchna Roumelia*, Sofia, σ. 90.

1907 στο Σιδηροχώρι [Σαμμάκοβο] Ανατολικής Θράκης) για το διωγμό του Σαμμακοβίου και των περιχώρων τον Σεπτέμβριο του 1915:

«Ο Σηκωμός του Σαμμακοβίου έγινε, όταν το καλοκαίρι του 1915 ήρθε στο χωριό μας ο Βαλής (Νομάρχης) και τα Βουλγαρικά Ανταρτικά... Από κει και ύστερα διέταξαν να μας κάνουν εξορία... είμαστε εφτά χιλιάδες... το 1915 όσοι πέρασαν, πέρασαν. Οι υπόλοιποι που μείναμε... μας πήγαν στην Τσόρλου (Τοιρολόη)... Το 1919 εγώ πήγα στο χωριό μου. Έγινε ανακωχή και όλοι όσοι ήταν στη Μικρά Ασία και από παντού, ήρθε διαταγή να πηγαίνουν στο μέρος τους ο καθένας. Το 1920 ήρθαν οι Έλληνες, εκάτσανε το '20 και το '21... όλοι όσοι ήταν νέοι τους πήρανε στρατιώτες. Το 1922... μας εβγάλανε στην Καβάλα... κατεβήκαμε στη Σταυρούπολη... Οι Τούρκοι έφυγαν από κει και πήγαν στην Τουρκία και μείναμε εμείς σ' αυτά τα χωριά».¹⁰³

Κωστή

Το αναστενάρι γιορταζόταν στην περιοχή της Αγαθούπολης της Ανατολικής Ρωμυλίας στα ελληνικά χωριά Ρέσβι, Γαλαζάκι, Κωστή, Προδίλοφο και Πυργόπλο, καθώς και στα βουλγαρικά χωριά Βούλγαρι (Ουργκάρι), Μούρτσοβο και Γραμματίκοβο. Επίσης γιορταζόταν και στην περιοχή της Βιζύης, λίγο πιο νότια, στο Σοργάς, στον Άγιο Ιωάννη Πινακά, στον Άγιο Στέφανο, στο Ματσουρά και στον Άγιο Γεώργιο, καθώς και στο Αφκάρι της Αδριανούπολης.¹⁰⁴ Η εστία του όμως θεωρείται το Κωστή, που μαζί με το Προδίλοφο ήταν κεφαλοχώρια. Χτισμένο στις υπώρειες των βουνών της Στράντζας απέχει από την Αγαθούπολη περίπου δέκα χιλιόμετρα. Λεγόταν «τυφλή επαρχία» επειδή το περιβάλλον ψηλά και απρόσιτα βουνά.¹⁰⁵ Ακόμη και ο Παπαχριστοδούλου την περιγράφει ως μια επαρχία αποχωρισμένη και απομονωμένη και πως μάλιστα *«Τον τόπον αυτόν ίσως ουδέποτε επάτησαν βάρβαροι στο πέρασμά τους, γιατί είναι βουνά και δάση απάτητα. Γι' αυτό οι άνθρωποι παρέμειναν ανέπαφοι κι' ακατάλυτοι, αγνοί κι αυτοί και τα έθιμά τους»*.¹⁰⁶ Όταν τη δεκαετία '70-'80 η Μ. Δέδε επισκέφθηκε την περιοχή παρατήρησε ότι δε διέφερε πολύ από τις παλιές περιγραφές. Έκανε μάλιστα το σχόλιο ότι στο Αγίασμα στο Κωστή, το τοπίο *«δικαιολογεί απόλυτα την επίδραση που έχει το περιβάλλον ώστε να αναπτυχθούν οι προϋποθέσεις για τη λειτουργία του λεγόμενου φυσικού μυστικισμού»*.¹⁰⁷

Οι ίδιοι οι Κωστιανοί γνωρίζουν λίγα πράγματα για την παλιά ιστορία του χωριού τους. Ο Πουλημένος Δ. Καραμαλλάκης, που γεννήθηκε το 1840 στο Κωστή, ανέφερε

¹⁰³ Κώστας Νικ. Βαρβάτος, «Ένα Ταξίδι στα Περασμένα: Αναφορά στις Λαϊκές Παραδόσεις και την Ιστορία του Σαμμακοβίου Θράκης και του Νέου Σιδηροχωρίου Ροδόπης», *Θρακικά*, σειρά δεύτερη, τόμος 9ος, 1994, σ. 107-09.

¹⁰⁴ Κώστας Θρακιώτης, *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*, Εκδόσεις Ρήσος, Αθήνα 1991, σ. 28.

¹⁰⁵ Γεώργιος Ν. Αικατερινίδης, «Λαϊκός Πολιτισμός», *Θράκη*, Γενική Περιφέρεια Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, σ. 308. Επίσης, του ίδιου, «Λαϊκή Λατρεία – Δρώμενα και Τελετουργίες», *Θράκη: Ιστορική και Λαογραφική Προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού της*, επιστημονική επιμέλεια: Μ. Γ. Βαρβούνης, Εκδόσεις Αλήθεια, Αθήνα 2006, σ. 105.

¹⁰⁶ Παπαχριστοδούλου, «Γ' Αναστενάρι, Οι Καλόγεροι, Σεϊμένηδες κ' οι Πιτεράδες», σ. 265.

¹⁰⁷ Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, «Σκέψεις για το Αναστενάρι από Έρευνα στην Ανατολική Ρωμυλία», Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Ιωάννινα, Οκτώβριος 1979, Πρακτικά, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 212-213.

το 1914 στον Γ. Α. Μέγα ότι το Κωστή είχε 330 σπίτια, ενώ το 1937 ο Δημ. Μαντζακούφας, πρόσφυγας από τη Γωνιά της Αρτάκης, ετών τότε 72, μίλησε για 400 σπίτια.¹⁰⁸ Στον Παπαχριστοδούλου άλλοι είπαν ότι χτίστηκε περίπου εφτακόσια χρόνια πριν και ότι πριν από το διωγμό ζούσαν ήσυχα περίπου 480 οικογένειες Κωστιανών στον εύφορο αυτό τόπο, χωρίς ποτέ να λησμονήσουν την ελληνική τους καταγωγή.¹⁰⁹ Ο Α. Γερμίδης αναφέρει περίπου 400 οικογένειες, από τις οποίες οι 100 περίπου έκαναν πυροβασίες σε διάφορες γιορτές.¹¹⁰ Ο Βαφεύς μιλά για περίπου 3.500 κατοίκους. Το 1972 ο Κωστιανός Μούντζελος δήλωνε στη Δέδε ότι το Κωστή ιδρύθηκε γύρω στα 1700 από την οικογένεια του προγόνου του Κωνσταντίνου Μούντζελου, ενώ πριν από την ίδρυσή του στη θέση του υπήρχε μόνο δάσος. Ισχυριζόταν, επίσης, ότι η οικογένειά του εγκαταστάθηκε εκεί και ανέπτυξε το έθιμο, το οποίο, κατά τη Δέδε, «προφανώς το μετέφερε από αλλού». Οι ισχυρισμοί του όμως αυτοί δεν μπόρεσαν να διασταυρωθούν και είναι μάλλον εικασίες, ενώ οι αναστενάρηδες στον Λαγκαδά αναφέρονταν σ' αυτή την εκδοχή αντιφατικά ή δήλωναν πλήρη άγνοια.¹¹¹ Ο άγιος Κωνσταντίνος ήταν ο πολιούχος του Κωστή, για την προέλευση της ονομασίας του οποίου ο Κωστιανός Γ. Παπαγιάννης διηγείται την παρακάτω ιστορία:

*«Εκείνα τα χρόνια ήτανε πολλά χωριά γύρω που καταστράφηκαν με τους πολέμους. Οι χωριανοί κάνανε κολύμπες [καλύβες:] και ρωτούσε ο ένας τον άλλο – Πού έχεις εσύ κολύμπα; – Εγώ έχω στο τάδε ρυάκι... είχε κολύμπα κι ένας Κωστής. Μερικοί ανταμωθήκαμε και είπαμε – Να πάμε κι εμείς εκεί που έχει ο Κωστής κολύμπα να μένουμε μαζί. Έτσι στο ρυάκι με τις πολλές κολύμπες που ανταμωθήκαμε έγινε το Κωστή».*¹¹²

Κι ενώ ο Κ. Θρακιώτης μιλά γενικά για τα «απόκεντρα» αυτά χωριά της Θράκης με την «καθυστερημένη ποιμενοαγροτική τους οικονομία»,¹¹³ ο Παν. Χατζηγεωργίου μιλά για τα «ανθηρότατα» χωριά του Βασιλικού, Προδίβου και Κωστή.¹¹⁴ Οι Κωστιανοί δε ζούσαν σε φτώχεια και εξαθλίωση, καθώς πολλές περιγραφές μιλούν για πλούσια χωράφια, για πυκνά δάση από δρυς, για τα ποτάμια Βελίκας και Ρέσβι με τις πέστροφες.¹¹⁵ Η εκμετάλλευση των απέραντων δασών από δρυς αποτελούσε έναν πλουτοπαραγωγικό κλάδο της περιοχής. Εξάγονταν μεγάλες ποσότητες καυσόξυλων και ξυλανθράκων, αλλά και οικοδομήσιμη και ναυπηγήσιμη ξυλεία που παρασκεύαζαν τεχνίτες-υλοτόμοι από το Κωστή (κατασκευάζονταν σανίδες για χτίσιμο σπιτιών και για ναυπήγηση). Μεγάλοι κορμοί δέντρων (μήκους δέκα και

¹⁰⁸ Γεώργιος Α. Μέγας, «Αναστενάρια και Έθιμα της Τυρινής Δευτέρας εις το Κωστή και τα πέριξ αυτού Χωριά της Θράκης», *Λαογραφία*, τ. ΙΘ, 1960-61, σ. 484.

¹⁰⁹ Παπαχριστοδούλου, «Τ' Αναστενάρια, Οι Καλόγεροι, Σεϊμένηδες κ' οι Πιτεράδες», σ. 268-69.

¹¹⁰ Γερμίδης, σ. 303-4.

¹¹¹ Δέδε, «Το Αναστενάρι (Ψυχολογική και Κοινωνιολογική Θεώρηση)», σ. 106-7.

¹¹² Μαρία-Μιχαήλ Δέδε, «Τα Τραγούδια και οι Χοροί των Αναστενάρηδων», *Θρακικά*, τόμος Ιος, 1978, σ. 83-4. Επίσης, Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 226-7. Βλ. και Παπαχριστοδούλου, «Τ' Αναστενάρια, Οι Καλόγεροι, Σεϊμένηδες κ' οι Πιτεράδες», σ. 268

¹¹³ Θρακιώτης, σ. 28.

¹¹⁴ Χατζηγεωργίου, σ. 26.

¹¹⁵ Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Τ' Αναστενάρια από Νέα Στοιχεία του 1952 (Μαΐου 21)», ΑΘΛΓΘ, περίοδος Β, τόμος ΙΗ, 1953, σ. 142. Επίσης, «Τ' Αναστενάρια, Οι Καλόγεροι, Σεϊμένηδες κ' οι Πιτεράδες», σ. 267.

πλέον μέτρων) μεταφέρονταν στη Ρουμανία, όπου χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή βάρων, γεφυριών και τραβερσών σιδηροδρομικών γραμμών. Ο Χουρμουζιάδης αναφέρει ότι πολλοί δούλευαν και σε μεταλλεία σιδήρου στο Μικρό Σαμακόβιο.¹¹⁶ Στην περιοχή έβρισκαν εργασία και Βούλγαροι από τα χωριά γύρω από την Αδριανούπολη και το Ορτάκιοϊ, όπου δούλευαν από του Αγίου Γεωργίου μέχρι του Αγίου Δημητρίου.¹¹⁷ Ο Δ. Πετρόπουλος διέσωσε την αφήγηση του Θεοδ. Στρουμπίνη, ετών σαράντα, για τη ζωή στο Κωστή:

«...εκάναμε φλάσκα [αραβόσιτο], στάρ', φασούλια, σίκαλ', βρώμ', ρόβ', κριθάρ', κεχρί, καννάβ', σκούπες... Το καννάβ' πήγαινάμε και έβγαζάμε ντο πε την πηγή, το έπλωνάμε πα στη γη και λιάζοντου. Γύστερα α πα το γυρίσουμ' πε την άλλ' τη μεργιά να στεγνώσ'. Γύστερα α το δήσουμ' δεμάτια, α το βάλουμ' πα στ' αμάξ' και α το πάμ' στο μποταμό, α το λιμνιάσουμ' οχτώ μέρες και γύστερα α-λ-το ξελιμνιάσουμ' και α βάλουμ' κονταρωτές, α το στήσουμ' ολόρτο... κάνουμ' τις στρούμπες... Έκανάμε κερεστέ (ξυλευτική) πε το βουνό... αδρένιο, οξιά... μέλαντρο, σμήλιος... δρανίκα, φτελιά, ζελνίκα, σφένταμος, σκλήθρο, βαγιές, λεύκοι... Έβγαζάμε σανίδια, στραβέτζες (ξύλα για τις ράγες του σιδηρόδρομου), σπιτόξυλα, πάλους για λιοφύρια, κατάρτια για τα καράβια, καμάρια για τα καράβια, πρατσόλια... καραβόπελες (για τα τοιχώματα του карабиού), καψόξυλα, κάρβουνα, βάζγια (χοντρά ξύλα για μετακίνηση του карабиού που εξώκειλε)... λιμάν' της Αγαθούπολης, της Νιάδας, και τη Βασιλικού. Γείχαμ' βιο πρόβατα, χτηνά (αγελάδια), βουβάλια, κασίκες, γουρούνια... Έβγαζάμε και γάλα, μαλλιά... κασκαβάλ', βούτρο. Έκανάμε και ψάρεμα στο μποταμό. Έβανάμε το δίφανο (δίχτυ) το βράδ'... Σαζάνια, κεφάλους, μουστάκια, ομπριάνες, βοβίδες, τσάτσες, ρεματίδες, πέστροφες, σκληθρίτες, γλυσντρίδες, φειδόψαρα, λεβιούς, караβίδες, τσαγανοί, κεφαλωνάρια, γράμμους. Τα ψάρια έτρωγαμε ντα μονάχοι μας, δε μπουλιούσαμε γιατί γήντανε μακργιά ο Κασαμπάς. Γείχαμε και δέντρα καρποφόρα: Κυδωνιές, καρυδιές πολλές, μουσπουλιές, ξυνομηλιές, αβραμηλιές, βαρυξυλιές, σουρβιές, ακρανιές, τρικουκκιές... κερασιές, λεφτοκαργιές, τσαραπιές (αγριαχλαδιές)... Γήντου πλούσιο το μέρος».¹¹⁸

Ο ίδιος αφηγητής, Θεοδ. Στρουμπίνης, αναφέρει ότι μία από τις κυριότερες καλλιέργειες του Κωστή ήταν η καλλιέργεια του κανναβιού, το οποίο και επεξεργάζονταν για την παραγωγή υφάσματος:

«Στο Κωστή έσπειράμε πολύ καννάβ'... Έγνεθάσι ντο και έκανάσι γυφάσματα, ρούχα... Έβγαζάμε πολύ καννάβ'. Καθαίνας Κωστιανός γείχε και τη γκανναβιά ντου. Το ένα στρέμμα έδινε διακόσιες πενήντα με τρακόσιες οκάδες καννάβ'. Πωλιούσαμε πολύ και στις εμποροι. Για να κρατήσουμ' σπόρο πε το καννάβ', έσπειράμε το καναβούρ'... μέσ' τη φλάσκα ή μέσ' τα μπαζέδια...».¹¹⁹

Η εκκλησία ήταν αφιερωμένη στον άγιο Κωνσταντίνο και ο Βαφεύς αναφέρει ότι το Κωστή συντηρούσε δύο ιερείς (το 1914 ήταν ο παπα-Δημήτρης και ο παπα-Θεόδωρος). Στο ελληνικό σχολείο υπηρέτησαν ως δάσκαλοι ο Δούκας Δουκίδης, ο Δημ. Γκελεβής, ο Δημ. Μέντης και ο Διογένης. Πριν από τον Βαλκανικό πόλεμο

¹¹⁶ Χουρμουζιάδης, σ. 18-19, ανατύπωση, σ. 157-158.

¹¹⁷ Γερμίδης, σ. 298-9.

¹¹⁸ Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 228-229.

¹¹⁹ Ο.π., σ. 229.

κυριότεροι προύχοντες ήταν ο Μιχαλιός ο Κωτσιανός, οι αδελφοί Μιχαήλ και Κυριάκος Ντούντοι, ο Μ. Μαρινέλης, ο Γαλακτιός, ο Άσπρος, ο Μπακάλης και ο Μούρος.¹²⁰

Ο Βαφεύς αναφέρει ότι το Κωστή ήταν «ελληνικώτατη» κωμόπολη και, λόγω της θέσης του ανάμεσα σε ψηλά βουνά και τον ποταμό «Παραρέσβο», ένα φυσικό οχύρωμα εναντίον επιθέσεων κλεφτών, κομιτατζήδων, Βούλγαρων και Τούρκων.¹²¹

Η περιοχή κατέχεται από τους Βούλγαρους από το 1914, ενώ ο εκπατρισμός σκόρπισε τις οικογένειες σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας, όπως στη Μελική Βέροιας, στην Κερκίνη, στο Στρυμονικό, στην Αγία Ελένη Σερρών, στη Μαυρολεύκη Δράμας και στον Λαγκαδά, στις Σέρρες, στο Ηράκλειο, στο Περιβολάκι και στα Λαγκαδικία, αλλά και στη συνοικία Μπεχτστινάρ της Θεσσαλονίκης.¹²² «Φιλόπονοι και φιλήσυχοι... Ζωηρές αναμνήσεις διατηρούν από τους αγώνες της πατρίδας τους στην εποχή που αρχίζει η δράση των κομιτάτων», θα πει ο Δ. Πετρόπουλος.¹²³ Το 1954 ο Παπαχριστοδούλου γράφει:

*«Η Αγία Ελένη Σερρών εξεπήδησε από το μηδέν με την εργατικότητα των φτωχών χωρικών της Ανατ. Θράκης. Νερά πολλά και διαρκή έδωσαν στον προσφυγικό αυτό συνοικισμό βλάστηση μεγάλη και ευημερία. Το ευχάριστο είναι ότι ο συνοικισμός έχει ομοιογένεια, ώστε να διαιώνίζονται τα ήθη κ' έθιμα... και να συντηρούνται χωρίς κόπο και άμυνα, πράγμα που δεν συμβαίνει στο Λαγκαδά, όπου οι πρόσφυγες είναι λιγότεροι από τους εντοπίους».*¹²⁴

Το υψηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της Αγίας Ελένης, σημειώνει και ο L. Danforth, οφείλεται κυρίως στον ποταμό Στρυμόνα, που τροφοδοτεί με νερό μέσω ενός καλού αρδευτικού δικτύου: «Το 1976 οι Κωστηλίδες, που ήλθαν στην Αγία Ελένη την δεκαετία 1920- '30... αποτελούσαν σχεδόν το μισό πληθυσμό του χωριού. Ήταν οι πλουσιότεροι και πολιτικά οι πιο ισχυροί το χωριού».¹²⁵

Το 1953 ο Π. Παπαχριστοδούλου δηλώνει ότι «χρεωστούμε την αναβίωση του εθίμου στη Μαυρολεύκη Δράμας».¹²⁶ Η πρώτη δημόσια πυροβασία έγινε το 1940, στο κονάκι της Βενετίας Κλώκου, και η δεύτερη το 1947 στο εξωκλήσι.¹²⁷

Η Μαυρολεύκη ήταν οθωμανικός οικισμός. Η εκκλησία ήταν πρώτα τζαμί, που διαμορφώθηκε σε ναό το 1925 –του αγίου Κωνσταντίνου, εις ανάμνησιν του Κωστή –, αλλά κατεδαφίστηκε το 1968.¹²⁸ Το 1958 εγκαινιάστηκε ο νέος ενοριακός ναός, του Αγίου Παντελεήμονα, «προς απογοήτευση των προσφύγων». Η αλλαγή του τιμώμενου αγίου έγινε από τον τότε μητροπολίτη Δράμας Μισσηλίδη Γεώργιο, που ήταν αντίθετος με το έθιμο, με την υποστήριξη ορισμένων κατοίκων του χωριού που

¹²⁰ Βαφεύς, σ. 209.

¹²¹ Ο.π., σ. 209.

¹²² Κ. Αθ. Ρωμαίος, σ. 6.

¹²³ Πετρόπουλος, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης», σ. 225-27.

¹²⁴ Παπαχριστοδούλου, «Τ' Αναστενάρια 1954», ΑΘΛΓΘ, περίοδος Β, τόμος ΙΘ, 1954, σ. 307-8.

¹²⁵ Loring Danforth, *Τα Αναστενάρια της Αγίας Ελένης*, σ. 81-82.

¹²⁶ Στο *Αντιστασιακό Φυλλάδιο 14*, Ερμούπολη. Π. Παπαχριστοδούλου, «Τ' Αναστενάρια από Νέα Στοιχεία του 1952», σ. 132.

¹²⁷ Θεόκλητος Κ. Λάντζος, *Η Μαυρολεύκη στο Διάβα του Χρόνου*, Έκδοση Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Δράμας & Δήμου Σιταγρών, Μαυρολεύκη 2005, σ. 95.

¹²⁸ Ο.π., σ. 87.

το πολεμούσαν.¹²⁹ Το 1933 χτίστηκε το παρεκκλήσι των αγίων και το Αγίασμα από τα αδέρφια Αβράμη και Χρίτη. Σήμερα το κονάκι στεγάζεται σε κτίριο που χτίστηκε το 1938 ως κοινοτικός στάβλος και το 1995 διαρρυθμίστηκε ανάλογα ώστε να χρησιμοποιηθεί ως αίθουσα πολλαπλών χρήσεων αλλά και ως κονάκι των αναστενάρηδων.¹³⁰

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αικατερινίδης, Ν. Γεώργιος, «Λαϊκός Πολιτισμός,» *Θράκη*, Γενική Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης, 287-335.

_____, «Λαϊκή Λατρεία-Δρώμενα και Τελετουργίες,» *Θράκη: Ιστορική και Λαογραφική Προσέγγιση του Λαϊκού Πολιτισμού της*, Επιστημονική Επιμέλεια Μ. Γ. Βαρβούνης, Εκδόσεις Αλήθεια, Αθήνα, 2006, 99-112.

Αποστολίδης, Μύρτιλος Κ., «Η Φιλιπούπολις επί Τουρκοκρατίας κατά τον 17^ο αιώνα. Προσηλυτισμός των Παυλικιανών εις τον Καθολικισμό,» *Αρχαίον Θρακικού Θησαυρού*, τόμος Η, 146-156.

_____, «Τα Αίτια και η Ιστορία της Τέλειας Εξοντώσεως του Ελληνικού Ιθαγενούς Στοιχείου εν τε τη Βορείω Θράκη (Αν. Ρωμυλία) και Αλλαχού του Νέου Βουλγαρικού Κράτους,» *ΑΘΛΓΘ*, Τόμος ΙΓ, 1946-47, 63-73.

Βαρβάτος, Κώστας Νικ., «Ένα Ταξίδι στα Περασμένα: Αναφορά στις Λαϊκές Παραδόσεις και την Ιστορία του Σαμμακοβίου Θράκης και του Νέου Σιδηροχωρίου Ροδόπης,» *Θρακικά*, Σειρά Δεύτερη, Τόμος 9^ο, Αθήνα, 1994, 107-119.

Βαφεύς, Ευθύμιος Γ., *Ιστορία της Αγαθουπόλεως και Βορειοανατολικής Θράκης*, Νέα Υόρκη, 1948.

Βογαζλής, Δ. Κ., «Το Ηλί-Ντεν, ή Η Βουλγαρομακεδονική επανάσταση του 1903 στη Μακεδονία και Θράκη,» *ΑΘΛΓΘ*, Περίοδος Β, Τόμος 26^ο, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον Δημ. Ν. Φραγκιαδάκη, 1961, 3-66.

Γερμίδης, Άγγελος, «Χαμένες Ελληνικές Εστίες της Ανατολικής Ρωμυλίας: Η Αγαθούπολη και η Περιοχή της,» *Θρακικά*, Τόμος 46^ο, 1972-73, 290-310.

Γιαννακάκης, Γεώργιος Ι., *Ιστορία της Θράκης από της Αλώσεως*, *Θρακικά*, Τόμος 29^ο, Εν Αθήναις, 1958.

Γλύκατση-Αρβελέρ, Ελένη, *Γιατί το Βυζάντιο*, 10η έκδοση, Ελληνικά Γράμματα.

Δέδε, Μαρία Μιχαήλ, «Τα Τραγούδια και οι Χοροί των Αναστενάρηδων» *Θρακικά*, Τόμος 1^ο, 1978, 75-127.

_____, «Σκέψεις για το Αναστενάρι από Έρευνα στη Ανατολική Ρωμυλία,» Δ Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, Ιωάννινα, Οκτώβριος 1979, Πρακτικά, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1983, 205-223.

¹²⁹ Ο.π., σ. 92-93.

¹³⁰ Ο.π., σ. 140.

Τριαντάφυλλος, Διαμαντής, «Αρχαία Θράκη,» *Θράκη*, Γενική Γραμματεία Περιφέρειας Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, 35-97.

_____, «Λατρείες και θεοί στην Αρχαία Θράκη του Αιγαίου,» *Θρακική Επετηρίδα*, Ετήσια Έκδοση του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής, Τόμος Δέκατος, Κομοτηνή, 1995-1998, 355-375.

Ευθυμίου, Γρηγόρης Π., «Ο Κιοπέκ Μπέης Διδυμοτείχου,» *ΑΘΛΓΘ*, Περίοδος Β, Τόμος ΙΘ, 1954, 153-160.

Θρακιώτης, Κώστας, *Λαϊκή Πίστη και Λατρεία στη Θράκη*, Εκδόσεις Ρήσος, Αθήνα 1991

Κλήμη-Παναγιωτοπούλου, Σοφία, «Η Σάτιρα στο Θρακικό Τραγούδι,» *Θρακική Επετηρίδα*, Τόμος Τέταρτος, Κομοτηνή, 1983, 91-99.

Κοτζαγεώργη, Ξανθίππη, «Θράκη και Ελληνισμός», Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Θρακικών Σωματείων, <http://alex.eled.duth.gr/MusicLIB/ThrakiEllinismGr.htm>, σ. 1.

Παπαχριστοδούλου, Πολ., «Η Καταστροφή του Βορειοθρακικού Ελληνισμού (1878-1914)», *ΑΘΛΓΘ*, τόμος ΙΣΤ, Ε, Αθήναις 1951, 76-93.

_____, «Γ' Αναστενάρια από Νέα Στοιχεία του 1952 (Μαΐου 21),» *ΑΘΛΓΘ*, Περίοδος Β, Τόμος ΙΗ, 1953, 131-178.

_____, «Γ' Αναστενάρια, Οι Καλόγεροι, Σεϊμένηδες κ' οι Πιτεράδες: Έθιμα Πανάρχαια της Ανατ. Θράκης και Συγκαιρινά,» *ΑΘΘ*, 1950.

Πετρόπουλος, Δ. Α., «Γ' Αναστενάρια,» *ΑΘΛΓΘ*, Τόμος Ε, 1938-39, 136-142.

_____, «Λαογραφικά Κωστή Ανατολικής Θράκης,» *ΑΘΛΓΘ*, Τόμος ΣΤ, 1939-40, 225-285.

Κουκκίδης, Κωνσταντίνος, «Ο Αντιβουλγαρικός Θρακικός Αγών,» *ΑΘΛΓΘ*, 1958, 193-208.

Κρικόπουλος, Χρήστος Μ., «Το Κρυόνερο της Ανατολικής Θράκης,» *Θρακικά*, Σειρά Δευτέρα, Τόμος 2^{ος}, 1979, 127-186.

Κυριακίδης, Στίλπωνας Π., «Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι,» στο Χατζηγεωργίου, Παναγ. Γ., *Η Αγαθούπολις της Βορειοανατολικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη, 1967, 194.

Κωνσταντινίδης, Κ., «Η Απολλωνία, Σωζόπολις Νυν Καλουμένη,» *Θρακικά*, Τόμος Τρίτος, 1932, 151-171.

Λάντζος, Θεόκλητος Κ., *Η Μαυρολεύκη στο Διάβα του Χρόνου*, Έκδοση Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Δράμας & Δήμου Σιταγρών, Μαυρολεύκη 2005.

Μέγας, Γεώργιος Α., «Αναστενάρια και Έθιμα της Τυρινής Δευτέρας εις το Κωστή και τα πέριξ αυτού Χωριά της Θράκης,» *Λαογραφία*, τ. ΙΘ, 1960-61, 472-534.

- Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Ελένη, Ιστορική και Κοινωνική Λαογραφία Ανατολικής Θράκης, Σειρά: Δοκίμιο, Νέα Σύνορα, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1997.
- Υφαντίδης, Ευάγγελος Στ., Μητρόπολη Σωζοαγαθουπόλεως: Εκκλησία-Γένος-Παιδεία-Πολιτισμός, Διδακτορική διατριβή, Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2000.
- Χουρμουζιάδης, Αναστ., «Περί των Αναστεναρίων και άλλων τινων Παραδόξων Εθίμων και Προλήψεων,» *Εν Κωνσταντινουπόλει* 1873. Ανατύπωση: ΑΘΛΓΘ 26, 1961, 143-166.

Ξένη Βιβλιογραφία

- Danforth, Loring M., Τα Αναστενάρια της Αγίας Ελένης: Πυροβασία και Θρησκευτική Θεραπεία, Μετάφραση Μανώλης Πολέντας, Εκδόσεις Πλέθρον, 1995.
- Hoddinott, R. F., Οι Θράκες, Μετάφραση Ελένη Αστερίου, Οδυσσέας, 2001.
- Jelavich, Barbara, Ιστορία των Βαλκανίων I, 18^{ος}- 19^{ος}, Πολύτροπον, 2006.

Μπολιάκη, Ε. (2015). Σύντομη ιστορία της βόρειας Θράκης Στο: Σέργης, Μ. και συνεργάτες (Επιστημονική Επιτροπή), *Όψεις της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Θράκης*. Κομοτηνή: Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Δ.Π.Θ., Περιφερειακή Διεύθυνση Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης Αν. Μακεδονίας και Θράκης. σελ. 139-170.

Ελένη Μπολιάκη, Ph.D.

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια.

Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

Παναγή Τσαλδάρη 1, Κτήριο Β', 69100-Κομοτηνή

E-mail: eboliaki@bscc.duth.gr